

ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО КАТО ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ПРАКТИЧЕСКО И ТЕОРЕТИЧНО КРИМИНАЛИСТИЧЕСКО ПОЗНАНИЕ

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев

Глава първа

Престъплението като обект и предмет на практическо криминалистическо познание

§ 1. Предмет на криминалистическото познание на престъплението

При разглеждането на въпроса за криминалистическия аспект на изследване на престъплението е необходимо да се имат предвид няколко принципни положения.

Първо, познанието на престъплението в процеса на разследването е *ретроспективно*. Към момента на разследването престъплението е факт от миналото. Ето защо то *не се изследва непосредствено*, а чрез неговото отражение в материалната среда и човешкото съзнание. Основната задача при ретроспективния анализ на престъплението е да се *получи възможно най-голямо количество информация* за всички обстоятелства, свързани с неговото извършване.

Второ, при разследване на престъпления с неизвестен извършител анализът на неговите действия от криминалистическа гледна точка е от съществено значение за получаване на ценна информация и изграждане на версии. Във всеки конкретен случай обективната възможност за получаване на информация за извършителя на престъплението чрез неговите действия е различна. Но това не поставя под съмнение принципното положение за разглеждане на престъплението като източник на информация за неговия извършител. Тази възможност не бива нито да се надценява, нито пък да се подценява. Ето защо не е приемливо становището на В. А. Матвеев и П. Г. Великородни, че начинът на извършване на престъплението характеризира „личността на престъпника и *всичките му биопсихофизически и социални качества* (к. м. – Й. К.)“.¹ Не е реалистично да се получи такава пълна информация за извършителя, както считат двамата автори. Но от друга страна, действията му винаги могат

¹ Матвеев, В. А., Великородный, П. Г. К вопросу о методике исследования способ совершения преступлений. В Кн. Вопросы совершенствования криминалистической методики. Волгоград, 1981, с. 47.

да се разглеждат като източник на информация, която във всеки конкретен случай в една или друга степен може да има значение за неговото разкриване.

Трето, възможността за поведенчески анализ на действията на извършителя до голяма степен зависи от криминалистическия анализ на тяхното отражение в материалната среда. Действията на извършителя се анализират детайлно и в съвкупност. Детайлният поведенчески анализ позволява да се установи механизмът на престъплението, като процес на „забавена лента“, доколкото реално е възможно. От съществено значение е не само естеството на действията, но и тяхната последователност, продължителност, интензивност, динамика. Процесът на отражението на личностните качества на извършителя, знания, умения, мотив и пр. върху неговите действия, както и на отражението на тези действия в материалната среда и човешкото съзнание схематично може да се изрази по следния начин:

а) отражение на личностни качества, знания и умения на извършителя в неговите действия;

б) отражение на тези действия в следите (материални и идеални);

в) откриване на следите от извършителя;

г) изследване на всяка следа поотделно от гледна точка на механизма на нейното образуване с цел получаване на информация за естеството на конкретното следообразуващо действие или процес;

д) мислено „сглобяване“ на получената информация за действията, причинили отделните следи в единен поведенчески процес на извършване на престъплението;

е) анализ на цялостното поведение на извършителя на престъплението.

Четвърто, анализът на действията на извършителя от криминалистическа гледна точка се основава на принципа на детерминизма – че поведението е отражение на личността. Този принцип се основава на закономерния процес на детерминиране действията на извършителя от редица субективни фактори (личностни качества, знания, умения, мотивация и пр.) и от обективните условия (време, място, ситуация), при които се извършва престъплението. Действията на извършителя, от една страна, са мотивирани от неговата цел. Основната цел е постигането на резултата, който преследва чрез престъплението (причиняване на смърт, телесно увреждане, облага и т.н.). Но в стремежа към постигане на тази цел извършителят си поставя и по-конкретни цели (преодоляване на прегради, неутрализиране на сигнално-охранителни системи и т.н.),

които най-общо казано са свързани със създаване на необходимите условия за постигане на основната цел. Ако за извършването на такива действия са необходими знания и умения, тогава фактът на тяхното извършване е източник на информация за съответните знания и умения. Например изработването, поставянето и изваждането на скимиращо устройство от банкомат е възможно само ако се притежават съответните знания и умения. Чрез действията си извършителят може да обективизира някои личностни особености (жестокост, психически отклонения, интелектуално ниво и пр.). Ето защо анализът им и от тази гледна точка може да допринесе за получаване на информация, която би могла да има значение за разкриване на престъплението. Изграждането на психологичен профил на неизвестни извършители на престъпления в значителна степен се основава именно на такъв анализ. Колкото по-детайлно се установят действията на извършителя, толкова по-големи са възможностите чрез анализа им да се получи информация за неговата личност.

Пето, от криминалистическа гледна точка се изследват всички действия на извършителя, а не само съставомерните. Понякога несъставомерните действия, извършени във времеви период на престъплението, се оказват по-ценен източник на информация за личността на извършителя, отколкото съставомерните му действия. В следствената и оперативноиздирвателната практика са установени много случаи, когато, намирайки се на местопроизшествието, вниманието на извършителя е било привлечено от едно или други предмети, документи, фотоснимки на пострадалите лица. Такива факти свидетелстват за интереси и/или някакви наклонности на извършителя на престъплението. Срещат се случаи, когато на местопроизшествието извършителите са консумирали храна, напитки, удовлетворявали са физиологични нужди, сексуални потребности и пр. И такива действия попадат в обсега на криминалистическия анализ.

Шесто, предмет на криминалистически анализ са не само действията на извършителя по време на престъплението, но и подготвителните и прикриващите му действия (заличаване на следи, инсценировка и т.н.). При разследването на престъпления с неизвестен извършител е необходимо да се установят всички негови действия непосредствено преди, по време на и след престъплението, които могат да имат пряка или косвена връзка с неговото извършване. В практиката са известни много случаи на разкрити престъпления благодарение на информация за действия на предполагаемия извършител значително време преди и след престъплението.

Седмо, косвеният анализ на действията на извършителя се извършва не само чрез следите, но и през призмата на поведенческия анализ на пострадалото лице. В такъв аспект действията на пострадалия се изследват като реакция срещу действията на извършителя.

Осмо, престъплението се изследва в криминалистиката и от гледна точка на типичното. Това е предмет на криминалистическата характеристика на престъплението. Принципът е, че типичното относно даден вид престъпление може да бъде най-вероятно при разследване на конкретното престъпление от същия вид. От тази гледна точка криминалистическата характеристика на даден вид престъпление може да бъде и източник на информация, която може да се използва при изграждане на версии за неизвестния извършител на престъплението. Тези аспекти на криминалистическата диагностика на престъплението са предмет на по-конкретен анализ в следващото изложение.

§ 2. Начинът на действие на извършителя на престъплението като предмет на криминалистическо познание

В криминалистиката под „начин на извършване на престъпление“ в широк смисъл се имат предвид действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението, обединени от общ престъпен замисъл.² Но и в широк смисъл категорията „начин на извършване на престъпление“ има по-тясно съдържание от категорията „начин на действие на извършителя“. Освен действия по подготовка, извършване и прикриване на престъпление, в тази категория се включват и други действия на извършителя.

Категорията „начин на извършване на престъпление“ в широк смисъл според мен не е приемлива поради няколко основни причини. Невинаги действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението са обединени от общ престъпен замисъл. Поради непредвидени обстоятелства намерението на извършителя за тези действия може да не бъде осъществено, а да се извършат други действия, за които е взето решение по-късно. В случаите на ексцес например умисълът е различен при подготовката и извършването на

² Един от привържениците на широката трактовка на начина на извършване на престъплението е руският криминалист Г. Г. Зуйков. Според него начинът на извършване на престъпление е взаимно свързан комплекс от действия по подготовката, извършването и прикриването на престъплението, свързани с използване на мястото, времето, оръдията и средствата, съответстващи на общия престъпен замисъл и достигането на целта.

престъплението. Дадено престъпление може да бъде извършено без подготовка и без да са извършени действия по неговото прикриване. При някои може да има подготовка без прикриване, а при други да има прикриване, но без подготовка, а в други случаи – без подготовка и прикриване. Ако подготовката на престъплението³ не е наказуема, съгласно НК, няма основание да се включва в категорията „начин на извършване на престъпление“. Естеството на действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението е различно. Тази действия могат да се извършат не само по различен начин, но и на различно място от времето и мястото на извършване на престъплението. Освен това концепцията за начина на извършване на престъплението в широк смисъл игнорира извършените престъпления поради непредпазливост.

Не е издържано прикриващите престъплението действия (когато не са съставомерни) да се разглеждат като начин на неговото извършване. Ако се приеме такива действия да се включват в начина на извършване на престъплението, защото е абсурдно престъплението да продължава да се извършва след като вече е извършено. В зависимост от вида на престъплението и конкретната ситуация по време на осъществяването му действията, свързани с неговото прикриване, могат да имат различен характер. Прикриването на престъплението може да бъде извършено чрез друго престъпление (длъжностно присвояване, контрабанда и друго престъпление, например да бъдат прикрити чрез документно престъпление), но в случая се касае за различни по вид престъпления, които не могат да бъдат обединени под „общ знаменател“ от гледна точка на начина на тяхното извършване.⁴ Най-общо казано, чрез тях се цели

³ Действията по подготовката на престъплението могат да бъдат твърде разнообразни – изучаване обекта на престъпно посегателство, маршрута на движение на пострадалото лице, неговия начин на живот, набавяне на необходимите средства, намиране на съучастници, разпределение на техните роли в осъществяването на престъпния акт, изграждане на план за извършването му и т.н.

⁴ Някои криминалисти твърде широко разглеждат дейността по прикриване на престъплението. Според А.Г. Гелман предметът на прикриването може да включва: „...събитието на престъплението или на неговите общественоопасни признаци; личното участие в извършването (и прикриването) на престъплението; субекта на извършване (и прикриване) на престъплението; времето на извършване (и прикриване) на престъплението; начина на извършване (и прикриване) на престъплението; предмета на престъпното посегателство и др. (вж. Гельманов, А.Г. Способы сокрытия преступления против жизни и здоровья граждан, их криминалистическое значение. // Сб. Вопросы совершенствования криминалистической методики. Волгоград, 1981, с. 85). Безспорно всички тези действия имат прикриваща цел, но трябва да се прави разлика между прикриването на престъплението като факт от прикриването на други обстоятелства, свързани с него.

да се „заличи“ фактът на извършеното престъпление. Това се осъществява по два основни начина: прикриване на резултата от престъплението (укриване трупа на убития) и прикриване на престъпния характер на деянието (убийството да изглежда като самоубийство или нещастен случай).

Необходимо е да се прави разлика между действия по прикриване на престъплението и действия по заличаване на следите от извършителя на престъплението. Възможно е да има връзка между тези действия, но тя невинаги съществува. Извършителят може да заличи следите си, но да не предприеме действия по прикриване на престъплението. В двата случая той се стреми да не бъде разкрит, но по различен начин. Когато прикрива факта на извършеното престъпление, стремежът му е да не бъде образувано наказателно производство или ако се образува, да бъде прекратено поради липса на данни за престъпление. А във втория случай целта е в процеса на разследването да се затрудни или изобщо да се игнорира обективната възможност за неговото разкриване.

Понякога прикриващите престъплението действия дори могат да бъдат по-сложни, отколкото неговото извършване. Вземането на мерки за ограничаване на шума от престъплението (залепване хартия на прозорци или витрина с цел намаляване силата на звука от чупене на стъкло, увеличаване звук на телевизор или радио за заглушаване на звук от изстрел и пр.) също е елемент от прикриващите действия. Възможно е прикриващите престъплението действия да предшестват неговото извършване, когато например се залепва хартия по витрината преди да бъде разбита с цел да се намали звукът от чупене на стъклото, усилване звука на телевизора или радиото, за да се заглуши звукът (викове на пострадалия, произвеждането на изстрел) по време на престъплението, неутрализиране на сигнално-охранителната техника, убиване на куче-пазач и т.н.⁵ При такива случаи целта на извършителя е да се ограничи рискът за неговото разкриване в периода на извършване на престъплението. Убийството на свидетел или на лице, което може да бъде свидетел, също се отнася към начините за прикриване на престъплението. Обезобразяването на

⁵ В началото на века в Лондон се извършват серия убийства на жени без външни признаци на насилие. Техният извършител Джордж Смит убивал жертвите си, когато се къпели във вана. В този момент той издърпвал рязко краката им високо, в резултат на което главите им потъвали във водата. При извършените по-късно експерименти в процеса на разследването се оказва, че по този начин се блокират възможностите на жертвата за защита, защото тя изпада в шок (вж. Торвалд, Ю. Век криминалистики. Москва, 1990, с. 169-182).

трупа на пострадалия обикновено се извършва, за да се затрудни или направи невъзможна неговата идентификация. По този начин извършителят се стреми да затрудни установяването на връзката му с пострадалото лице. Оставянето на камуфлажни следи също е част от прикриващите действия. Като камуфлажни се определят следите, които извършителят умишлено поставя, за да насочи разследването по неправилен път. Възможно е на местопроизшествието да остави части от облекло или други предмети, които принадлежат на лице, което няма връзка с престъплението. Изпирането на пари се извършва чрез извършване на финансови операции от името на други лица, препращане на пари от едни лица на други, извършване на фиктивни сделки и пр.

Инсценировката е един от начините за прикриване на престъплението. По същество тя представлява умишлено изменение на обстановката на местопроизшествието с цел насочване на разследването в неправилна посока. Чрез нея може да се прикрие: а) действителният характер на събитието; б) мотивът за извършване на престъплението (убийството поради отмъщение да изглежда като убийство с цел грабеж); в) времето на извършване на престъплението и пр. Инсценировката не се включва в начина на извършване на престъплението. Тя обикновено се извършва, след като престъплението е извършено.

Изложеното дотук показва несъстоятелността на концепцията за разглеждане на начина на извършване на престъплението в широк смисъл (като действия по подготовката, извършването и прикриването на престъплението). Начинът на извършване на престъплението трябва да се разглежда според мен само в „тесен смисъл“, т.е. в буквален смисъл, а именно – как е извършено общественото опасно деяние, което в НК е обявено за противоправно и наказуемо. Но много често се налага чрез един термин да бъдат обединени всички действия на извършителя на престъплението (както съставомерните, така и несъставомерните). Такъв обединяващ термин би могъл да бъде „начин на действие на извършителя“. Това впрочем е и смисълът на популярното в криминалистиката понятие „modus operandi“.

Терминът „начин на действие на извършителя“ не е популярен в криминалистиката, за разлика от термина „начин на извършване на престъпление“. Между тях има връзка, но те не са тъждествени. Категорията „начин на действие на извършителя“ е по-широка, защото включва не само начина на извършване на престъплението в буквален смисъл, но и други действия. Предметът на криминалистическия анализ на действията на извършителя об-

хваща не само действията, които пряко са насочени към осъществяване на престъпния акт, но и подготвителните и прикриващите действия.

Дори и когато действията по подготовка и прикриване на престъпление то сами по себе си не се включват в състава на даден вид престъпление, поради което не са предмет на наказателноправна квалификация, те са предмет на анализ от криминалистическа гледна точка поради няколко причини: а) чрез тях също се причиняват следи, които са източник на информация за действията на извършителя, а някои от тях (следи от ръце, биологични следи, одорологични следи и др.) могат да бъдат използвани за неговото идентифициране. От гледна точка на идентифицирането на извършителя е без значение дали това е осъществено чрез следи, образувани при подготовката, извършването или прикриването на престъплението, независимо от това дали тези действия са наказуеми съгласно НК.

В англосаксонската криминалистика (Forensic Science) *начинът на извършване на престъпление* се разграничава от *почерка на извършителя*. В случая под „почерк“ не се има предвид писмено-двигателен навик, а *специфични действия*, които не са пряко насочени към извършване на престъплението, но ярко характеризират индивидуалността на извършителя. Подобно разграничение има основание, когато е необходимо начинът на извършване на престъплението да бъде разграничен от другите действия на извършителя (предимно на местопроизшествието). Но от гледна точка на предложението термин „начин на действие на извършителя“ подобно разграничение е ненужно, защото в съдържанието на този термин, както се посочи, се включват всички действия на извършителя (включително и „почерка“), а не само тези, които пряко са насочени към извършване на престъплението. Понякога „некриминалните“ действия на извършителя могат по-ярко да характеризират неговата личност в сравнение с действията му по непосредственото извършване на престъплението. Този факт може да бъде потвърден с изключително много примери от практиката. Например при разследването на кражба в детска градина по време на огледа на местопроизшествие е установено, че извършителят е проявил интерес към една кукла, която била поставена от него върху маса. Позата на куклата и следите, наподобяващи на семенна течност върху нея, недвусмислено свидетелствали, че тя е възприета от извършителя като сексуален обект. Този факт се оказва от съществено значение за разкриване извършителя на кражбата. От този пример се вижда, че между деянието по извършване на кражбата

и сексуалните действия върху детската кукла няма нищо общо. Действията по отношения на куклата не се включват в начина на извършване на престъпление. Няма и наказателноправно значение, но от криминалистическа гледна точка се оказват ценен източник на информация за извършителя на кражбата, защото ярко отразяват неговия психологичен облик.

В предмета на криминалистическия анализ на действията на извършителя понякога може да се включи не само какво е извършено, но и какво не е извършено при конкретното престъпление (когато например не са взети пари, ценности и т.н.). В резултат на криминалистически изследвания са установени някои типични особености на „бездействия“ на извършителя, които могат да бъдат източник на информация за него. Според изследванията на Ш. Н. Хазиев например при извършване на престъпления жените не повреждат скъпи и красиви предмети.⁶

Начините на действие на извършителя могат да бъдат типични и нетипични. Типични са тези, които имат най-широко разпространение. Нетипичните се срещат рядко или за първи път в практиката на разследващите органи. От гледна точка на разкриване на неизвестни извършители на престъпления значимостта на информацията за начина на действията им е в обратна зависимост от степента на тяхната разпространеност. По този повод един от доайените на психологичното профилиране във ФБР – Джон Дъглас, пише: „Също като Шерлок Холмс бях разбрал, че колкото по-обикновено и рутинно е престъплението, толкова по-малко поведенчески улики ще имам на разположение. Не можех да помогна с улични случаи. Те бяха твърде чести, поведението на извършителите безлично и поради това броят на евентуалните заподозрени – огромен“⁷.

С течение на времето някои начини за извършване на престъпления се променят, създават се и нови. Това е резултат от по-широко внедряване на нови технологии, както и на реакцията на извършителите на престъплението срещу новите методи за събиране и изследване на доказателства. Новите начини на извършване на престъпления са предизвикателство за криминалистическата наука, следствената и експертната практика, което налага разработването на нови следствени и експертни криминалистически методи. Информационното

⁶ Хазиев, Ш. Н. Криминалистическое моделирование неизвестного преступника по его следам. Дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1983, с. 143.

⁷ Дъглас, Д. Ловец на мозъци. София, 1998, с. 188.

значение на начините на действие на извършителите, както се посочи по-горе, в значителна степен се определя от тяхната детерминираност от неговите личностни качества, знания, опит и мотив и пр.

Практическият опит показва, че сравнителният анализ на престъпления от един и същ вид от гледна точка на начина на действие на извършителя в редица случаи води до успех в дейността по неговото разкриване. При такъв анализ изпъква важното значение на категориите „сходство“ и „повторяемост“ в начина на действие на извършителя на престъплението. Установяването на сходство в начините за извършване на две или повече престъпления може да бъде основание за извод или изграждане на версия, че извършител на такива престъпления е едно и също лице. В практиката се срещат случаи не само на сходство, но и на повторяемост, т.е. на абсолютно съвпадение в начина на извършване на престъпления от един и същ вид. Строгото съблюдаване на една и съща последователност⁸ в действията на извършителя също е признак на повторяемост. Според Г. Г. Зуйков повторяемостта на начините на извършване на престъпления може да бъде обяснена със съвпадението на детерминиращите обективни фактори, мотивите и целите, а също и личните качества, знания, умения и навици на престъпниците.⁹ При констатация на повторяемост има по-голямо основание да се счита, че съответните престъпления са извършени от едно и също лице (лица).

Установяването на повторяемост в действията на извършителя е от особено значение за разкриването на т.нар. „сериенни“ престъпления – когато две или повече престъпления от един и същ вид са извършени от едно и също лице през непродължителен период от време.¹⁰ Терминът „сериенно престъпление“, респ. отделните видове (сериенно убийство, кражба и т.н.), както и понятията „сериен убиец“ и пр. са се наложили в практиката и се използват в съдебната психология и криминалистиката. Терминът „сериенно престъпление“ има известно сходство с наказателноправните термини „продължавано престъпление“ и „повторяемост“, но не се припокрива напълно с тях. Основното кри-

⁸ Извършителят на серия убийства на жени Г.Д. е пристъпвал към тяхното умъртвяване винаги в един и същ момент: след изнасилването им е подавал туба с вода да се измият, след което е пристъпвал към тяхното удушаване. Този факт не е отчитан при разкриването на престъпленията главно поради обективни причини, но безусловно той е елемент от механизма на престъплението.

⁹ Вж. Криминалистика. Москва, 1978, т. 1 (под ред. на Р.С. Белкин и И.М. Лузгин), с. 65.

¹⁰ От тази гледна точка криминалистическата категория „сериенно престъпление“ има сходни черти с наказателноправната категория „продължавано престъпление“ – чл. 26 НК.

миналистическо значение на серийните престъпления е, че те са извършени от едно и също лице (едни и същи лица) и че всяка информация, която е получена за извършителя при разследване на отделните престъпления може да бъде използвана за разкриването на всички престъпления, които са в системата на дадената „серийност“. От криминалистическа гледна точка е без значение дали повторемостта се проявява в съставомерни или несъставомерни действия.

Данните за серийно престъпление имат значение за разкриване на престъплението при две ситуации. Първата е при разследване на престъпления с неизвестен извършител. Когато се установи повторемост в действията на извършителя при две или повече от тези престъпления, това е основание за изграждане на версия, че техният извършител е едно и също лице. Ако тези престъпления се разследват от различни разследващи органи, заедно с оперативноиздирвателните органи биха могли да обединят усилията за разкриване на извършителя (извършителите). От друга страна, събраната при разследването информация за неизвестния извършител на съответните престъпления може да се обобщи и по този начин да се конкретизира насоката на неговото издирване. Втората ситуация е, когато извършителят на дадено престъпление е разкрит, но се установява, че между действията му при извършване на разкритото престъпление и действията по извършване на други неразкрити престъпления има голямо сходство до степен на повторемост. Логично е в такава ситуация да се изгради версия, че съответното лице е извършител и на другите неразкрити престъпления, извършени по същия начин, както разкритото.

Повторемостта в действията е един от основните признаци за т.нар. „серийно престъпление“. Това може да се илюстрира с няколко примера за серийни убийства в САЩ.

Първо убийство. Млада лекарка е изнасилена и убита с особена жестокост в жилището си. При разследването се установява, че убиецът е напуснал местопроизшествието с джипа на пострадалата. В жилището всичко разхвърляна. Имало е следи от кръв на много места. В кухнята се установява, че извършителят е консумирал плодове. На около 300 км е намерен джипът на жертвата. Колата е стартирана само с кабелите. Откриват отпечатыци от пръсти върху волана на колата. Чрез дактилоскопната система установят лицето, което ги е причинило. Оказва се, че то се издирва и за други престъпления. Полицията се обръща към обществеността за съдействие. Разлепят листовки за неговото издирване.

Второ убийство. В жилището им са открити трупове на пастор и неговата съпруга. Убити са с чук. Парите и ценностите са непокътнати. Търсят се следи от кръв чрез луминал. Съпругата на пастора е била изнасилена. Установява се, че извършителят е консумирал плодове в кухнята. Разглеждал е лични вещи на жертвите. Дълго време е стоял в жилището и го е разглеждал. Нанасял е удари върху жертвите дори и след причиняване на смъртта им. След това е покрил трупове им с одеяло.

Трето убийство. Пастор и съпругата му се разхождат край жп линия. Нападнати са от неизвестен мъж, който убива пастора и изнасилва жена му. Причинени са и тежки телесни увреждания. Пикапът на пострадалите е отнет от извършителя. Откриват го изоставен покрай жп линия.

Четвърто убийство. Жена посещава майка си в дома ѝ. Открива тялото на майка си в кръв. Мъртва е. Тялото ѝ е покрито с одеяло. Пари и ценности не са взети. В кухнята намират следи от ядене. На дивана е оставен вестник със снимка на пикапа на убития пастор.

Пето убийство. Млада учителка е изнасилена и пребита до смърт в жилището си. Колата на жертвата е открадната. По-късно е открита от полицията. В нея е имало нож.

Шесто убийство. Мъж и жена са намерени убити в дома си. Зад къщата им минава жп линия. Престъпникът е влязъл пред задния прозорец. Консумирал храна в кухнята. Откриват надпис на стената – „сега вече няма да убивате сърби“. Избягал с колата на жертвите.

Седмо убийство. Възрастна жена е убита в дома си с тъп предмет. Тялото ѝ е покрито с одеяло. На масата е имало шофьорската книжка на жертвата, поставена така, че все е едно е разглеждана.

Полицията обявява награда от 50 хил. долара, която впоследствие се увеличава на 125 хил. долара за издирването на извършителя. Цялата страна научава за извършителя. Заловен е и признава, че е извършил 13 убийства.

При тези убийства, както се вижда има повторяемост в действията на извършителя: а) консумация на храна в жилището на пострадалите; б) разглеждане на техни лични вещи; в) нанасяне на удари по телата им и след причиняване на тяхната смърт; г) напускане на местопроизшествието с автомобила на пострадалите; д) избиране на домове, намиращи се близо до жп линия за извършване на убийствата; е) установяване на един и същ ДНК профил на семенната течност, открита на различни местопроизшествия. Аналогична

повторяемост в действията на извършителя има и при посочения по-горе случай „Унтервергер“ в Австрия.

От изложеното дотук могат да се направят няколко основни извода. Първо, категорията „начин на действие на извършителя“ обхваща цялостното му поведение свързано с престъплението, абстрахирано от разграничаването на действията на съставомерни и несъставомерни. Второ, анализът на начина на извършване на действие на извършителя се изследва в два аспекта: а) получаване на информация за него чрез отражението му в следите и показанията на свидетели; б) получаване на информация за извършителя чрез анализ на неговите действия. Накратко казано тази информация може да се разграничи на *информация за начина на действие* и *информация от начина на действие на извършителя*. Двата вида информация се получават чрез различни методи, подчинени на обща цел – разкриване на обективната истина в наказателния процес.

§ 3. Механизмът на престъплението като предмет на криминалистическо познание

В криминалистиката няма единно схващане за категорията „механизъм на престъпление“.¹¹ В руската криминалистика най-популярно е схващането на Р. С. Белкин, който включва в механизма на престъплението: субекта на престъплението; отношението на субекта на престъплението към своите действия, техните последици и съучастниците; предмета на престъпното посягателство; начина на извършване на престъплението; престъпния резултат; мястото, времето и други обстоятелства, отнасящи се към обстановката на престъплението; обстоятелствата, способстващи или пречатващи извършването на престъплението; поведението и действията на лица, оказали се случайни участници (активни или пасивни) на събитието; връзки и отношения между действията (начина на престъпление) и престъпния резултат, между

¹¹ Между криминалистическата категория „механизъм на престъпление“ и криминологичната „механизъм на престъпно поведение“ има само привидно съвпадение, но по своето съдържание те са различни. В криминологичната категория „механизъм на престъпно поведение“ включва „връзката и взаимодействието на външните фактори на обективната действителност и вътрешните психически процеси и състояния, детерминиращи решението да се извърши престъпление, насочващи и контролиращи неговото изпълнение“ (Механизъм престъпного поведения. Москва, 1981, с. 30). Аналогична гледна точка имат и други представители на криминологичната наука (вж. Кундярцев, В. Н. Право и поведение. София, 1981, с. 7-23 и др.).

участниците в събитието, между действията и обстановката, субекта на престъплението и предмета на посегателството.¹² Това схващане се поддържа и от български криминалисти.¹³

Всички тези факти са свързани с престъплението, но не би следвало да се включват в съдържанието на категорията „механизъм на престъпление“. Този термин трябва да се основава на наказателноправната концепция за престъплението. Необходимо е да се вмества в съдържанието на деянието, което е един от елементите на престъплението, съгласно чл. 9, ал. 1 НК.¹⁴ А деянието е съзнателен, волеви поведенчески акт, който се извършва под контрола на съзнанието на извършителя на престъплението. Деянието се извършва на определено място и време от конкретно лице и т.н. Най-общо казано, механизмът на престъплението е *процесът на неговото извършване*. Именно защото механизмът на престъплението е процес, в неговото съдържание не могат да бъдат включвани факти, които нямат поведенчески характер (време, място, средство за извършване на престъплението, извършител, предмет на престъпно посегателство и др.). От гледна точка на тези съображения намирам, че позицията на Р. С. Белкин относно механизма на престъплението не е коректна.

Върху основата на концепцията на Р. С. Белкин за механизма на престъплението А. М. Кустов разработва теоретични основи на криминалистическо учение за механизма на престъплението.¹⁵ Идеята заслужава внимание, но научната основа, върху която е изградена теорията на А. М. Кустов, не е безспорна. Тя би могла да се приеме, ако ставаше въпрос за криминалистическо учение за престъплението, а не за неговия механизъм. Не можем да отъжде-

¹² Белкин, Р. С. Общая теория советской криминалистики. Издание на Саратовския университет, 1986, с. 57. Към същата позиция се придържа и в следващите си научни трудове (вж. Белкин, Р.С. Курс криминалистики. Москва, 2001, с. 68).

¹³ Вж. Михайлов, Г. Криминалистика. София, 1998, с. 5; Боев, Ив. Криминалистика. Албатрос, 2001, с. 15.

¹⁴ Престъплението съгласно чл. 9, ал. 1 НК е общественоопасно деяние (действие или бездействие) извършено виновно и обявено от закона за наказуемо. По същия начин може да се определи и административното нарушение. Ето защо считам, че чл. 9, ал. 1 НК би следвало да придобие следната редакция „Престъплението е общественоопасно деяние (действие или бездействие) извършено виновно и обявено от *този закон* за наказуемо“.

¹⁵ Според него предметът на криминалистическото учение за механизма на престъплението е „...система от научни положения за закономерностите на формирането и функционирането на механизма на престъплението, обусловените от тях криминалистически значими признаци и свойства на дейността и другите поведенчески актове на участниците в престъпното събитие – както преки, така и косвени, и закономерностите на възникване на информация за престъпленията и неговите участници“. Кустов, А. М. Криминалистика и механизъм преступлений. Москва-воронеж, 2002, с. 16.

ствяваме престъпление с механизъм на престъпление. Криминалистическата теория за престъплението би могла да включва всички посочени от Р. С. Белкин елементи, защото тяхното изследване представлява безспорен научен и практически интерес. Но когато става въпрос за механизъм на престъплението, предметът на изследването значително се стеснява. Престъплението се разглежда като *процес* в рамките на деянието, а не от гледна точка на време, място, участници и т.н. Времето и мястото на извършване на престъплението, престъпният резултат, предметът на престъплението участниците, макар и да са свързани с престъплението, са нещо външно по отношение на деянието, поради което не могат да бъдат елемент от механизма на престъплението.

В механизма на престъплението се включват както действия, така и приведени чрез тях движения на предмети, съоръжения, машини. Макар и причинно свързани с човешки действия, движенията на машини, съоръжения и пр. имат относително самостоятелен характер. Крайният момент на телодвижението при убийство с огнестрелно оръжие например е натискане спусъка на оръжието. От този момент се задейства цялостен механизъм от движения: освободеното от натиснатия спусък „чукче“ удря ударника, неговото жило удря капсулата на гилзата, от този удар капсулата възпламенява барута в гилзата, налягането от възпламенения барут изтласква куршума от гилзата, който преминава през цевта и се насочва към целта. Тези процеси не са елемент от действията на извършителя, но са в причинна връзка с тях. В този смисъл използваните при престъплението средства се изследват в процеса на разследването не просто като материални обекти сами по себе си, а като приведени в движение чрез съответните действия на извършителя. В тези случаи действията на извършителя се разглеждат като опосредствени – чрез движението на средството. Когато за движението на средството се съди по причинените от него изменения в материалната среда, изследването на движението е в още по-висока степен на опосредственост – изучават се следите, въз основа на тях се получава информация за движението на средството, а от тук се добива представа за естеството на действията на извършителя.

В редица случаи се налага да се изясни причинно-следствената връзка между човешкото поведение и други процеси, свързани с движението на транспортни средства, селско-стопански машини, пътна и строителна техника, агрегати, съоръжения и пр., при които има пострадали и/или големи материални щети. За да се изясни причинно-следствената връзка между човешката намеса и

процесите, довели до катастрофи, аварии, нещастни случаи и пр., е необходимо да се изясни механизъмът на протичане на разследваното събитие – неговият начален момент до крайната му фаза. Предмет на изследване в тези случаи не е механизма на престъпление, защото докато не се изясни причинно-следствената връзка между човешкото поведение и настъпилите вреди не може да се приеме с категоричност, че се касае за престъпление. В такива случаи е по-точно да се приеме, че се касае за „механизъм на разследвано събитие“, но методологията на неговото изследване е аналогична, както при механизма на престъплението.

Механизъмът на престъплението следва да се разглежда в непосредствена връзка с начина на извършване на престъплението, като едновременно с това се отчита и различието между тях. Докато начинът на извършване на престъплението се определя от естеството на действията и използваните средства, механизъмът на престъплението е процесът на извършването му. Едни и същи действия могат да имат различен механизъм в процеса на извършване на престъплението. Категорията „начин на извършване на престъплението“ обхваща действията на извършителя от гледна точка на формата, т.е. като вид действия, които понякога са свързани с използване на едни или други средства. Чрез категорията „механизъм на престъпление“ се отразява процесът на извършване на съответните действия. Отношението между двете категории може да се разглежда като система и структура. От гледна точка на начина на извършване действията на извършителя се разглеждат като едно цяло, т.е. като система. В своята съвкупност и взаимна връзка отделните телодвижения (действия) на извършителя определят начина на извършване на престъплението. От позициите на механизма на престъплението действията на извършителя се разглеждат като процес. При изследването на този процес действията могат да бъдат разчленени на отделни телодвижения от гледна точка на тяхната хронология, продължителност, интензивност, динамика. В рамките на един и същ начин на извършване на престъпление е възможен различен механизъм.

При разследването начина на действие на извършителя се изследва в два аспекта: *вида на действията и процесът на тяхното извършване*. От гледна точка на *вида на действията* може да се установи например, че убийството е извършено с нож, а при разглеждането им *като процес* може да се установи в кой момент е нанесен ударът (ударите) с ножа, хронологията на ударите, посоката на удара (ударите), броя на ударите с ножа; силата на ударите; положението на тялото на пострадалия в момента на нанасяне на удара (ударите) с ножа и пр.

При анализа на механизма на престъплението съставляващите го телодвижения могат да бъдат мислено „разчленени“ на отделни елементи. По този начин може да се изследва връзката между тях и общата им насоченост към дадена цел. В рамките на общата цел при извършване на умишлени престъпления извършителят може да си поставя различни по-конкретни цели (взломване на преграда, неутрализиране на сигнално-охранителна техника, видеонаблюдение и т.н.), достигането на всяка от които е свързано с едни или други действия. Всяко действие се състои от отделни телодвижения. Детайлното им изследване (като на забавен кадър) в някои случаи може да бъде от съществено значение за разкриване на обективната истина по делото. Изясняването на механизма на престъплението може да има връзка с доказване на мотива на извършителя, формата на вината – умишъл или непредпазливост. Практиката познава случай на причинена смърт чрез удар с нож в гърба на пострадалия. Позицията на обвинението е, че се касае за умишлено убийство, а позицията на защитата е – за нещастен случай: при сборичкване подсъдимият и пострадалият са паднали на земята и в този момент ножът, който е държал подсъдимият, се е забил в тялото на пострадалия. Противоречието между позициите на обвинението и защитата може да бъде преодоляно само чрез доказване механизма на престъплението. А това предполага установяване на редица важни за разкриване на обективната истина факти: процеса на падането на пострадалия и подсъдимия, взаимното положение на телата им, положението на ръката на подсъдимия, с която е държал ножа, ъгълът на прободането с ножа и т.н.

Действията на извършителя при умишлените престъпления като правило имат обща насоченост, подчинени са на набелязаната цел. Но в рамките на тази насоченост всяко отделно действие – самостоятелна цел. Не е изключено някои от тях да имат различна, дори противоположна цел.¹⁶ Това може да е резултат от промяна на целта на извършителя, трансформация на мотива и пр.

¹⁶ Възможно е при извършване на убийства насочеността на действията по отношение тялото на пострадалия при извършване на убийство да се влияе от характера на отношенията му с извършителя. При проведено изследване е установено, че в областта на лицето на пострадалия, с който извършителя има близка връзка (роднинска, приятелска, любовна) обикновено не се нанасят причиняващи смърт удари. Смъртоносни наранявания в областта на лицето на пострадалия се нанасят два пъти по-често на непознати, отколкото на познати на извършителя лица. Когато смъртоносните наранявания са били в областта на главата на пострадалия с които извършителя има роднинска връзка по права линия, в 86,5 на сто от случаите (27,3 – бащи; 37,5 – майки; 21,7 – деца) те са били в тилната част. Вж. по-подробно Кунчев, Й. Криминалистика: престъпление, отражение, познание. С., 2000.

3.1. Последователност на действията на извършителя на престъплението

Специфичността на механизма на всяко престъпление се определя не само от естеството на действията, но и от тяхната последователност. От криминалистическа гледна точка последователността на действията на извършителя се изследват както от гледна точка на времето, така и от гледна точка на пространството.¹⁷ Последователността във времето отразява отделните етапи от извършване на престъплението. Последователността в пространството отразява пространствената локализация на неговите действия. Но в крайна сметка последователността във времето се отразява като последователност в пространството. По взаимното положение на следите например може да се установи хронологията на тяхното образуване. Поставените един върху друг предмет са източник на информация в каква последователност са поставени на даденото място.

Едни и същи действия могат да имат различно значение в криминалистически аспект в зависимост от тяхната хронология. Не е все едно и също например дали извършителят първо е взломил вратата, където е извършил убийство, или я е взломил след престъплението. Хронологията на действията показва последователността, в която извършителят се е стремил да постигне набелязаната цел. В рамките на хронологията могат да бъдат установени етапи в извършване на престъплението. Възможно е в процеса на извършване на престъплението извършителят да промени своята цел, мотив и това да бъде отразено в хронологията на неговите действия. Ако например в началния етап на агресията си спрямо пострадалия, извършителят не е предприел действия с цел неговото умъртвяване, възможно е да се допусне, че мотивът му за убийството не е бил отмъщение.

Информационното значение на хронологията на действията при извършване на престъпление може да бъде илюстрирано със следния пример. Група полицаи в Чикаго предприели акция за арестуването на членове на организацията „Черната пантера“, при която двама от тях били убити, а четирима – ранени. Акцията се провела в къща, където са живеели членовете на тайната организация. Според изявлението на прокурора полицията почукала на вратата на стаята, където спял лидерът на организацията. Отвътре се чул

¹⁷ Аскин, Я.Ф. Проблема времени и ее философское истолкование. М., 1966, с. 83.

изстрел и една сачма от него преминала през вратата. След това започнала масова стрелба отвътре, въпреки предупреждението на полицаите към намиращите се в стаята хора да спрат стрелбата и да се предадат. Тогава полицаите започнали да стрелят и убили двама членове от организацията, а останалите седем били арестувани и обвинени в опит за убийство. Три дни по-късно адвокатът на „пантерите” се обърнал за помощ към известен специалист по съдебна балистика и го попитал дали би му съдействал за изясняване на истината. Специалистът се съгласил, като казал, че ще направи опит да я разкрие такава, каквато е независимо дали би удовлетворявала адвоката. Експертът отишъл в къщата, където е извършено убийството, и започнал своето изследване. По вратата на спалнята, където е настъпило разследваното събитие, е имало две пробойни от куршуми: едната отвътре навън, а другата отвън навътре. Пробойната отвътре навън била причинена от сачма от ловна пушка, а отвън навътре – от револвер. В стаята е имало множество пробойни от куршуми. Задачата на изследването е била да се установи кой е стрелял пръв – полицаите или „пантерите” и кои следи от куршуми са от изстрелите на полицаите и съответно от „пантерите”. В процеса на изследването се установяват следните факти. Повечето изстрели били насочени към стаята. Освен следата от сачмата, изстреляна отвътре, не е имало други следи за стрелба отвътре навън. Този, който е стрелял с ловната пушка, е бил убит на място. Установена е траекторията на изстреляната сачма, която е пробила вратата отвътре навън. Тя се е забила в стената срещу вратата ниско под тавана и след това преминала през стената (тя била дървена) и проникнала в горния апартамент (подът също е бил дървен), където е била намерена. За да се проследи траекторията на куршума (тогава все още не е използван лазерен лъч), е опънат конец през пробойните от стената и вратата на стаята, където е била престрелката. За да се получи права линия се е наложило вратата да бъде леко отворена. По същия начин се проследява траекторията на куршума, който е изстрелян отвън навътре с револвера. Тъй като той е бил изстрелян под ъгъл е направен извод, че този куршум не е изстрелян от полицаия, който е отварял вратата, защото неговият изстрел би бил през отвора. Това показвало, че този изстрел е произведен от друг полицаи, който е стоял зад вратата, използвайки я за прикритие. Въпросът в случая е бил кой е произвел първия изстрел. Главното доказателство, което използвали полицаите, за да обяснят ситуацията, е, че стената между спалнята, където са били „пантерите”, и дневната, където се намирили

полицаите, била обсипана с пробойни от куршуми. Изглеждало така все едно че полицаите са били пресрещнати с „дъжд“ от куршуми. При изследването на пробойните се установява, че посоката на изстрелите от дневната към спалнята, а не обратно. Изготвен е бил точен мащабен план на помещенията, където е станала престрелката. Доказано е било, че вратата е била отворена частично, когато полицейският куршум е преминал през нея, и почти изцяло, когато е била изстреляна сачмата отвътре. Това показвало, че първият изстрел е бил произведен от полицаите.

3.2. Продължителност на действията на извършителя на престъплението

Елемент от механизма на престъплението е и неговата продължителност. Тя се изследва като: обща продължителност и продължителност на отделните действия. Общата продължителност се определя от количеството метрическо време (минути, часове, дни и т.н.), през което е извършвано престъплението. Продължителността на отделните видове действия се определя от количеството време, което е било необходимо за тяхното извършване от гледна точка на естеството им (проникване в помещението, където е извършено престъплението; преодоляване съпротивата на пострадалия и т.н.). Продължителността може да бъде изследвана и от гледна точка на локализацията на действията – колко време извършителят се е намирал на дадено място.

3.3. Количество на действията на извършителя на престъплението

Количеството на действията също е елемент от механизма на престъплението. Изследването на действията на извършителя от гледна точка на тяхното количество позволява да се направят изводи или да се изградят версии за неговите умения, знания, сила. Убийството например може да е извършено с един удар или с множество удари. Входната врата на помещението, където е извършено престъплението, може да е отворена с еднократно отключване или след множество опити да бъде отключена. Откраднатата вещ може да е взета от съответното място, без да е търсена на други места или в резултат на продължително търсене.

3.4. Интензивност и динамика на действията на извършителя на престъплението

Интензивността и динамиката на действията също е важна тяхна характеристика от криминалистическа гледна точка. Те отразяват скорост (на движение на транспортно средство), бързина на движение, сила (на натиск, опъване, удряне).

Изложеното дотук показва, че категориите „начин на извършване на престъпление“ и „механизъм на престъпление“ се отнасят както форма и съдържание. Формата е начинът на извършването, а механизмът – съдържанието, доколкото всеки начин може да има различен механизъм. Продължителността, хронологията, количеството, интензивността и динамиката на действията при извършване на престъплението характеризират спецификата на процеса на естеството на действията и използваните средства, определени като „начин на извършване на престъплението“. От гледна точка на механизма престъплението образно казано се изследва на „забавен кадър“ с оглед детайлното разкриване на всеки елемент от действията, психическите процеси, от които са съпроводжани, и обективните условия, при които са осъществени. Тази информация е основа и за изводи за извършителя и обстоятелствата, при които е извършено престъплението.

От криминалистическа гледна точка интерес представлява цялостния комплекс от действия на извършителя, а не само съставомерните. Ето защо в криминалистически аспект терминът „механизъм на престъпление“ се използва с известна условност, доколкото в него се включва процесът на извършване на всички действия. В някои случаи несъставомерните действия, които са в непосредствена връзка с престъплението, се оказват ценен източник на информация за разкриване на извършителя, доколкото отразяват неговите личностни качества, ценностни ориентации, мотивационен процес и пр.

§ 4. Времето на извършване на престъплението като предмет на криминалистическо познание

Всяко престъпление се извършва на конкретно място и в конкретно време. Времето на престъплението е обективно. Свързано е с престъплението, но не е част от него. Трябва да се прави разлика между метрическото време (начина, по който се измерва) и обективното време. Измерването на времето

не може да се отъждествява със самото време. Движението на часовниковата стрелка няма нищо общо с процеса на извършване на престъплението.

В частните науки се очертава тенденция за категоризиране времето на „историческо“, „геологическо“, „биологично“, „психологично“ и пр. Криминалистиката не изследва специфична форма на движение на материята, както например физиката, химията, биологията и пр. Поради това няма основание да се поставя въпросът за „криминалистическо време“. Но основите на криминалистическата теория за времето на престъплението вече са поставени както в българската¹⁸, така и в руската¹⁹ криминалистика. Предмет на тази теория са методите за установяване времевите характеристики на престъплението – хронология, продължителност, време на извършване, времеви отношения с други процеси и явления (по-рано, по-късно, едновременно).

Категорията „време на престъпление“ е по-широка от „време на извършване на престъпление“. В първата категория се включват всички времеви характеристики на престъплението, а във втората – само периодът (моментът) на „вместване“ на престъплението в общия поток от събития. Предмет на настоящия параграф е само тази времева характеристика на престъплението.

Информацията за времето²⁰ на извършване на престъплението представлява интерес от наказателноправна, наказателнопроцесуална, криминологична и криминалистическа гледна точка.

Наказателноправното значение на информацията за времето на извършване на престъплението се проявява, за да се установи: а) в коя възросто-

¹⁸ Вж. Кунчев, Й. Времето, престъплението и криминалистическото познание. НИКК, 1990; Кунчев, Й. Съдържание и форми на категорията „време на престъплението“. // Правна мисъл, 1991, №2; Кунчев, Й. Криминалистическа тактика. София, 2004, с. 136-162.

¹⁹ Вж. Белкин, Р. С. Курс криминалистки. Москва, 2001, с. 534-536; Мешков, В.М. Основы криминалистической теории временных связей. Москва, 1994.

²⁰ Категорията „време“ е философска. Във философията има различни гледни точки относно същността на тази категория. В зависимост от начина, по който се решава въпросът за отношението между времето и материала, концепциите най-общо могат да бъдат разграничени на субстанционална и релационна. Според привържениците на субстанционалната концепция времето е независимо от материята и нейното движение. Някои философи (И. Кант и др.) изключват обективния характер на времето. Релационната концепция е диалектико-материалистическа. Според нея времето е всеобща форма на съществуване на материята. То не е някаква субстанция, съществуваща сама за себе си, а е неотделимо от материята. Не може да има материя без време, както и време без материя. Времето съществува обективно. Свързано е с движението. За всяко движение е необходимо определено време. Ето защо времето се изследва чрез движение (на часовникова стрелка, изтичане на пясък в пясъчен часовник и пр.).

ва група (малолетен, непълнолетен или пълнолетен) е било лицето по време на извършеното от него общественоопасно деяние; б) в какво състояние се е намирало лицето по време на извършеното от него престъпление (алкохолно опиянение, еуфория в резултат на употреба на наркотични вещества и пр.); в) при вземане на решение за приложение на закона, който е бил в сила по време на извършване на престъплението с оглед на чл. 2, ал. 1 НК; г) при решаването на въпроса за наказателната отговорност от гледна точка на давността и пр.

Данните за времето на извършване на престъплението са *предмет на доказване* съгласно чл. 102 НПК. Те не са визирани изрично, но доказването на главния факт – извършеното престъпление и участието на обвиняемия в него (чл. 102, т. 1 НПК), предполага доказване на редица обстоятелства относно престъплението, включително и за времето на извършване на престъплението. Съгласно чл. 246, ал. 2 НПК в обстоятелствената част на обвинителния акт се посочват редица обстоятелства, свързани с престъплението, сред които е и времето на неговото извършване. Доказването на времето на извършване на престъплението е част от процеса на разкриване на обективната истина в наказателния процес.

В криминологията данните за времето на извършване на престъпленията се изследват от гледна точка на превенцията на престъпността. Времевите характеристики на престъпленията се изследват от гледна точка на четирите сезона, месеци, дни от седмицата, часове. Има изследвания дори за криминалната активност на извършителите на убийства през различните фази на Луната.²¹

Диагностиката на времето на извършване на престъплението е част от познавателния процес при разкриване на обективната истина в наказателния процес. Прав е А. Бънков, че „конкретността на истината не може да постигне, без да се имат предвид мястото и времето, в което се намира предметът“.²² От криминалистическа гледна точка данните за времето на извършване на

²¹ В някои криминологични изследвания се посочва, че през пълнолуние се повишава криминалната активност. През този период според тях Луната влияе по-силно върху биологичните цикли на човека и това е фактор за нарастване на неговата агресивност (вж. Фокс, В. Введение в криминологию. Москва, 1985, с. 81-82). Такава закономерност не е установена при изследването на 1000-та умишлени убийства в България. Според получените данни броят на убийствата е приблизително един и същ през четирите фази на Луната (вж. по-конкретно Кунчев, Й. Криминалистика: престъпление, отражение, познание. София, 2000, с. 145).

²² Бънков, А. Диалектическа логика. София, 1979, с. 185.

престъплението имат значение за: а) диференциация на следите от престъплението от другите изменения, които са настъпили на местопроизшествието; б) издирването на лицата, които по време на разследваното събитие са се намирали на мястото на неговото настъпване с цел да бъдат разпитани като свидетели; в) изграждане на версии относно кръга на лицата, сред които е възможно да се намира извършителят; г) проверка на алиби; д) вземане на решение за извършване на разследване по „горещи следи“ и пр.

Информация за времето на извършване на престъплението може да се получи от различни източници – следи, предмети, документи, показания на свидетели и пр. В зависимост от източника се прилагат различни методи за диагностициране времето на извършване на престъплението. Накратко ще бъдат разгледани материалните източници на информация за времето на извършване на престъплението.

4.1. Състоянието на следите като източник на информация за времето на извършване на престъплението

Като всички обекти от материалния свят, след образуването им следите са подложени на изменения. Естеството и степента на измененията им зависи от техния вид, обективните условия, в които се намират, и тяхната давност. Степента на изменение на следите е един от източниците на информация за времето на възникването им, респ. за времето на извършване на престъплението. Но различните видове следи не се променят в една и съща степен с течение на времето. Някои видове се изменят по-интензивно, други – по-бавно. Колкото следата е „по-чувствителна“ на външното въздействие, толкова по-интензивно се изменя нейното състояние. По степента на изменението може да се съди за продължителността на този процес, респ. за времето на нейното образуване. А информацията за времето на образуване на следата всъщност е и информация за времето на извършване на престъплението.

Най-подходящи източници на такава информация са следите, които отговарят на следните условия:

Първо, следата да е възникнала като самостоятелно материален обект в резултат на престъплението. Не всички видове следи възникват като такъв обект в резултат на престъплението. Следите предмети например не възникват като самостоятелен материален обект в резултата на престъплението. Когато даден предмет попадне на местопроизшествието при извършване на престъ-

плението и бъде открит в процеса на огледа, той се разглежда като следа. Но предметът (пистолет, нож, инструмент и др.) не възниква като самостоятелен материален обект в резултат на престъплението, а само придобива качеството на следа. Той е съществувал като такъв и преди престъплението. От момента на неговото създаване до откриването му на местопроизшествието той е подложен на непрекъснато изменение. В процеса на огледа обаче не е възможно или е много трудно да се установи какви изменения са настъпили върху него след попадането му на местопроизшествието. Степента на корозия на металните предмети би могла да бъде признак за измененията, но само при условие че предварително е било известно какво е било състоянието им преди престъплението. А такава информация рядко може да бъде получена. Корозията може да бъде източник на информация за давността на следата само при статични или динамични следи отпечатъци, както и следи от рязане, отчупване, откъсване на метални предмети. Ето един пример. По време на Първата световна война руският параход „Меркурий“ е взривен от германска дънна мина. При експертното изследване на отпечатъка от ударника на мината е било направено заключение, че е поставена от германска подводница 11 дни преди нейното взривяване при произшествието. По този начин са установени длъжностните лица от бреговата охрана, които 11 дни преди произшествието са били на смяна и са проявили небрежност при изпълнение на служебните си задължения.²³

Свършено друга е ситуацията със следите, които са „продукт“ на престъплението, т.е. които преди неговото извършване не са съществували като материални образувания. Такива например са следите от ръце, течни биологични вещества (кръв, семенна течност). Те възникват като нов материален продукт в резултат на престъплението и от този момент започва процесът на тяхното изменение. При следите от ръце започва процес на изпарение на пото-мастния секрет. Течните биологични следи започват да изсъхват, да се променят техните физични (цвет) и биологични свойства в резултат на разложение и други процеси. Следите от ръце и биологичните следи са подложени на най-бързи изменения. За степента на техните изменения може да се съди само чрез тяхното наблюдение. Когато следите от ръце се проявяват с черен магнитен прах, се наблюдава различна степен в тяхното оцветяване. Колкото са с по-голяма давност, толкова цветът на проявените следи от ръце е по-бли-

²³ Вж. Макаренко, Н.П. Техника расследования преступлений. Харьков, 1925, с. 8.

зък до кафявия. И обратно, колкото по-малка е давността на следата, толкова тя изглежда по-близка до черния цвят след нейното проявяване.

Определянето на давността на тези следи зависи от степента на изменението им, но е необходимо да се имат предвид и условията, при които са се намирали. Възможно е обективните условия, при които се намира следата, да имат ускоряващо или забавящо въздействие върху степента на изменението им. Ускоряващо въздействие например е възможно, ако те са подложени на пряка слънчева светлина, намирали са се в условия на висока температура и т.н. Възможността за установяване давността на следата, а оттук и времето на извършване на престъплението е най-благоприятна, когато измененията на следите са били естествени и при отсъствие на ускоряващи или забавящи изменения им фактори.

4.2. Времева диагностика на документи

Най-лесният начин за установяване времето на извършване на престъплението е, когато изготвянето на документа съвпада с времето на извършването му, в случаите при които е посочена дата и тя отговаря на действителността. Но в практиката възникват ситуации с различна степен на сложност – документът да няма дата или ако има, тя да не е точна. Понякога е възможно времето на извършване на престъплението да се определя по съдържанието на документа. Посочените в него факти показват, че документът е изготвен след тяхното настъпване, но това е относителна давност, тъй като липсва конкретика. Другата възможност за диагностика времето на извършване на престъплението е чрез експертно изследване на документа, въпреки че няма методика за точно определяне давността на документа. Признаци, чрез които е възможно да се определя относителната давност на документа, са естеството на хартията, мастилото (химикалната паста), пресичащите щрихи и др.²⁴

4.3. Диагностика на времеви отношения на престъплението с други събития и процеси

Според логическата теория на времето при неговото установяване се използват т.нар. „А“ и „Б“ оценки. „А“ оценките отразяват конкретни дати, часове, чието информационно значение не се променя с течение на времето. За разлика от тях, „Б“ оценките са променливи, не са постоянни. Те се опре-

²⁴ Вж. по-конкретно Ръководство за експерти криминалисти. Втора част. 2016, с. 322-326.

делят от взаимното положение във времето на изследваното събитие спрямо други събития или явления.²⁵ Когато е известно в какво отношение се намира престъплението спрямо тях, е възможно да се определи времевият диапазон на извършване на престъплението. Събитията и явленията, спрямо които се определя времето на престъплението, е възможно да са настъпили преди, по време на и след неговото извършване. Фактите, които нямат връзка с престъплението, но въз основа на тях е възможно да се определят времевите му отношения с тях, са изключително разнообразни. Такива например могат да бъдат метеорологични явления (преди, по време на или след дъжд или снеговалеж). Ако такива метеорологични условия са отразени и върху следите от престъплението, както и върху други обекти, логично е да се допусне, че то е извършено преди или по време на съответното природно явление. И обратно, ако не са мокри, респ. по тях няма сняг, след като е валил дъжд или сняг, тогава елементарният извод е, че престъплението е извършено след съответното метеорологично явление. Кoresпонденцията в пощенската кутия на пострадалия може да бъде индикатор за времето на извършване на убийство (писмото с най-ранна дата да очертава времето на престъплението – преди съответната дата). Последни телефонни разговори, изпратени имейли по електронна поща също са времеви маркер за периода на извършване на убийство – след последната кореспонденция или разговор. Един от типичните въпроси, свързани с установяване времето на извършване на престъплението, е кога за последен път свидетел е видял пострадалия, собствената си вещ преди да бъде открадната и т.н.

4.4. Диагностика на давността на смъртта на пострадалия

Тази диагностика е съдебномедицинска. В съдебномедицинската наука са разработени множество методи за определяне давността на смъртта.²⁶ А установяването на този факт пряко кореспондира с определяне (с по-голяма или по-малка точност) времето на извършване на убийството. Състоянието на консумирани храни и течности в трупа също е източник на информация за времето на настъпване на смъртта. Това може да бъде пояснено със следния пример. Във фургон, намиращ се в покрайнините на село, е открит труп на

²⁵ Ивин, А. А. Логически теории времени. // Вопросы философии, 1969, вып. 3, с. 118.

²⁶ Вж. Ботезау, Г.А., В.В.Тетерчев, С.В. Унгарян. Диагностика давности смерти в судебной медицине. Кишинев, 1987 и др.

млада жена. При огледа на местопроизшествието се установява, че е убита. При разпита на свидетели от селото се установява, че младата жена е живеела със свой приятел във фургона. В показанията си посочват, че вечерта преди убийството пострадалата и нейният приятел са употребявали алкохол във фургона заедно с няколко души от селото. Пострадалата употребила около 200 г водка. Приятелят на пострадалата бил в неизвестност. След като е издирен и задържан е бил разпитан. В обясненията си потвърдил фактите, които са установени от разпита на свидетелите, но е отрекъл участието си в убийството. Посочил е, че е прекарал нощта със своята приятелка и на следващия ден около 9 ч сутринта е заминал за близкия град. Върнал се към 17 часа и когато отворил вратата на фургона, видял, че приятелката му е мъртва, уплашил се и избягал. Един от въпросите при назначаването на съдебномедицинската експертиза на трупа е бил „каква е била продължителността на разграждане на алкохола в кръвта на пострадалата“. Отговорът на вещото лице в неговото заключение е бил, че алкохолът в кръвта на пострадалата не се е разграждал повече 5 часа. По този начин е доказано времето на настъпване на смъртта (след спиране разграждането на алкохола в кръвта). А това в същото време е било източник на информация за времето на извършване на убийството. А оттук е направен извод, че по време на извършване на убийството заподозряното лице е било във фургона.

Давността на смъртта може да бъде определена и чрез ентомологична диагностика. Това е научно направление от областта на Forensic Science, в предмета на което се включва изследване развитието на ларвите върху трупа с течение на времето. Опитът показва, че това е надежден метод за точно определяне давността на смъртта, а оттук и времето на извършване на убийство.

За времето на извършване на престъплението може да се получи информация и от други източници. В криминалистиката се посочват различни примери за такава възможност. По степента на измененията, които са настъпили в състоянието на растения в резултат на различно въздействие (отчупване, отрязване, стъпкване) е възможно приблизително да се определи времето, когато са били подложени на съответното въздействие. При експерименти например е установено, че стъпкана трева или мъх се повдигат отново след около 3 часа. Има случаи от практиката, когато за давността на престъплението се е получавала информация чрез състояние на паяжина. Дори чрез следствен експеримент е установявано колко време е необходимо паяк да изплете паяжина

на определено място. Р. А. Райс посочва, че ако е известно кога за последен път преди убийството се е бръснал пострадалия, е възможно по измерената с прецизен уред дължина на косъма на брадата да се определи давността на смъртта, като се има предвид, че той расте с 0,021 мм за 1 час.²⁷ За времето на извършване на престъплението понякога се е съдело по счупения часовник на пострадалото лице (при убийство) и т.н. Подобни данни се основават предимно на практически опит. Тяхното обобщение и систематизация в криминалистиката е подчинено на една цел – да се покаже „хоризонтът“ на възможностите за диагностика времето на извършване на престъплението.

§ 5. Престъплението като предмет на ситуационна криминалистическа експертиза

Терминът „ситуационна експертиза“ не е популярен в следствената и съдебната практика, но такава експертиза по същество се провежда сравнително често. В редица случаи при пътно-транспортни произшествия се назначава автотехническа експертиза. Когато има и пострадали лица (загинали, ранени) при производствени процеси се назначава медико-техническа експертиза. Предметът на такива експертизи е диагностика на разследваното събитие – как е протекло, каква е последователността на неговото настъпване, коя е причината му и др. При изясняването на механизма на прострелването – дистанция на изстрел, посока на изстрел, последователност на изстрели, установяване на мястото, откъдето е произведен изстрелът и пр. обикновено се назначава балистична експертиза. Тези експертизи по същество са ситуационни, защото при тях се изследва ситуацията, механизма, причината за настъпване на разследваното събитие. Но ситуационна експертиза не се налага да се извършва само в такива случаи. Може да се назначи например при разследване на убийство с цел установяване механизма на разследваното събитие, както и при грабеж, изнасилване и др.

Има различни гледни точки и относно наименованието на разглежданата експертиза. Д. А. Турчин например предлага вместо „ситуационна“ тя да се определя като „следоведческа“.²⁸ Фактът, че обект на този вид експертиза са следите на местопроизшествието не може да е основание за нейното опреде-

²⁷ Вж. Райс, Р. А. Ръководство по научна полиция. Том 2, София, 1927, с. 152.

²⁸ Турчин, Д. А. Теоретическите основи учения о следях в криминалистике, с. 60.

ляне като „следоведческа“, защото следите са обект и на други видове експертизи. Ю. Г. Корухов определя ситуационната експертиза като „диагностична експертиза“.²⁹ Отличителна черта на тази експертиза според него е използването на специални знания за анализ както на отделни елементи от механизма на престъплението, така и на събитието като цяло. Аргументът на автора е, че различието в терминологията е, че докато с терминът „ситуационна експертиза“ акцентът се поставя върху предмета на изследването – ситуацията, то с термина „диагностична експертиза“ се определя начинът на изследването – диагностиката. Определянето на ситуационната експертиза като „диагностична“ не е точно. Редица криминалистически са диагностични, но не са ситуационни. Диагностична експертиза е например изследване на огнестрелно оръжие с цел установяване неговата годност за произвеждане на изстрел, оригиналност на неговите части и т.н. Разглеждания вид експертиза се определя като „ситуационна“ не заради методите, които се прилагат при нейното изследване (диагностични методи), а заради нейния предмет – ситуацията относно разследваното събитие. Ето защо терминът „ситуационна експертиза“ е по-удачен от „следоведческа“ или „диагностична“ експертиза. Предмет на ситуационната експертиза е механизмът на разследваното събитие и неговата причина независимо дали се касае за пътнотранспортно произшествие, производствена авария с много материални следи и жертви, убийство, или друг вид престъпление. Във всички случаи предмет на диагностиката е най-общо казано ситуация на настъпване на разследваното събитие. Оттук произлиза и терминът „ситуационна експертиза“.

Концепцията за ситуационната експертиза възниква през 70-те години на XX век в руската (съветската) криминалистика. Идеята за създаването на ситуационна експертиза не се възприема еднозначно от криминалистическата научна общност. Мненията на учените се поляризират от пълна подкрепа до отричане на възможността за назначаване и извършване на ситуационна експертиза. Обект на тази експертиза е *местопроизшествието*. Именно от това се поражда дискусията „за“ и „против“ ситуационната експертиза. Някои учени считат, че ако обект на ситуационната експертиза е местопроизшествието, тогава вещото лице подменя разследващия орган. Според противниците на ситуационната експертиза инициативата на разследващия орган да изследва

²⁹ Корухов, Ю. Г. Сущность неидентификационных трассологических экспертиз. // Вопросы современной трассологии. Сб. научных трудов ВНИССС. Москва, 1978, с. 84.

местопроизшествието, да прави изводи от установените факти и да изгражда версии в значителна степен би се ограничила, защото ще е предоставена на вещото лице. Изтъква се дори, че вещото лице, извършвайки ситуационна експертиза, би заменило разследващия орган. Друг аргумент срещу ситуационната експертиза е, че за нейното извършване не са необходими специални знания, щом като и разследващият орган може да прави същите изводи, както вещото лице.

Един от съществените въпроси при изследване на ситуационната експертиза е относно нейния предмет. Липсата на яснота относно предмета на този вид експертиза поражда дискусии. Г. Л. Грановски е един от най-страстните привърженици на ситуационната експертиза, но той твърде много разширява нейния предмет. Според него в предмета на ситуационната експертиза се включва изясняване на: действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението; личността на престъпника и на пострадалия, техните физически и психически качества; механизма на взаимодействието между престъпника и жертвата; изучаване на причините за възникването на отделни изменения в обстановката на местопроизшествието; обстоятелствено описание на всички етапи на престъплението и др.³⁰ Критикувайки тази позиция, Р. С. Белкин основателно изтъква, че при такъв предмет на ситуационната експертиза функциите на вещото лице биха се смесили с тези на следователя.³¹ Действително, не може да се приеме, че в предмета на ситуационната експертиза може да се включва цялостният комплекс от действия по подготовката, извършването и прикриването на престъплението, както и личността на извършителя и пострадалия, техните физически и психически качества. В предмета на ситуационната експертиза трябва да се включват диагностика на събитието, което е настъпило на местопроизшествието, неговият механизъм, причина. Най-общо казано – ситуацията, която се е развила по време на разследваното събитие. Ако се приеме предлаганият от Л. Г. Грановски широк предмет на ситуационната експертиза, тогава тя би се превърнала в „експертно разследване“.

Дискутира се и въпросът кога да бъде назначена ситуационна експер-

³⁰ Грановский, Г. Л. Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия. В кнн. Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре криминалистических чтений, 21 апреля 1977, вып. 19, ВНИИСЭ.

³¹ Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Москва, 1988, с. 61.

тиза. Естествено е, че тя не може да се извършва в процеса на огледа на местопроизшествието, нито пък преди неговото провеждане. Дори практически е нереалистично разследващият орган да назначи ситуационна експертиза преди да е отишъл на местопроизшествието и да е извършил огледа. Логично е експертизата да бъде извършена след огледа на местопроизшествието. Тогава разследващият орган, респ. прокурорът биха могли на базата на установените факти при огледа да поставят конкретни задачи на вещото лице.

Следващият въпрос е дали след огледа обстановката на местопроизшествието ще бъде автентична, т.е. такава, каквато е била преди неговото провеждане. Естествено е, че тя не може да бъде на 100 процента автентична, защото огледът предполага извършване на действия от откриване и изземване на следи и други обекти. От друга страна, местопроизшествието обикновено не се запазва след провеждане на неговия оглед освен ако не е взето решение за допълнителен оглед. Но ако разследващият орган отчете процесуалната перспектива за назначаване на ситуационна експертиза, той би могъл и следва да вземе мерки за запазване на местопроизшествието. Такава практика, с изключение на случаите на тежки пътнотранспортни произшествия, самолетни катастрофи, производствени аварии с големи материални щети и човешки жертви, е рядко явление. Най-реалистично е класическата ситуационна експертиза да се извърши въз основа на изследване на доказателствените материали по делото – протокол за оглед, фотоснимки, видеозапис, изготвен чрез триизмерно лазерно скениране скен, показания на свидетели, обяснения на обвиняем. Ясно е, че от качеството на тези доказателствени средства от гледна точка на пълнота и точност на отразяване на фактите до голяма степен зависи и качеството на ситуационната експертиза. Използването на доказателствения материал по делото за нейното извършване не изключва възможността за непосредствено изследване на местопроизшествието от вещото лице. Дори и да са настъпили едни или други изменения на мястото, където е извършено престъплението, поради различни причини, все пак, изследвайки обстановката на даденото място, вещото лице може да придобие още по-конкретна представа за механизма на престъплението и неговата причина.

От гледна точка на разграничението на компетентността между разследващия орган и вещото лице при изследване на местопроизшествието с цел получаване на информация за отразеното на него събитие някои автори (А. И. Винберг, И. М. Лузгин и др.) посочват, че следователят е главната фигу-

ра, а експертът (вещото лице) е негов помощник. Подобно разграничение не е оправдано. Разследващият орган и вещото лице са самостоятелни фигури в наказателния процес. Чрез специалните си знания вещото лице подпомага органите на досъдебното производство и съда за разкриване на обективната истина по делото, но не като помощник, а със свои права, задължения и отговорности, регламентирани в НПК и НК.

През последните години темата за ситуационната експертиза престана да бъде „модерна“. Привържениците и противниците на идеята за ситуационната експертиза загубиха интерес към нея. Една от възможните причини е да са изчерпали аргументите си за поддържане на своята позиция. Практическият резултат от тези дискусии не е особено голям. Ситуационната експертиза в нейния класически вид много рядко се назначава. Дори терминологичното определяне на този вид експертиза, както се посочи, не е популярно в практиката. За това е „виновна“ криминалистиката, защото не е разработила теоретичните основи на ситуационната експертиза. Те се основават на криминалистическата теория за следите и методологията за изследване на механизма на престъплението чрез диагностично изследване на материалното му отражение като комплекс от взаимно свързани следи. Впрочем, тези въпроси са изследвани³², но по принцип, а не от гледна точка на ситуационната експертиза.

По повод на възражението, че вещото лице би подменило разследващия орган при огледа на местопроизшествието, някои автори (Л. В. Ароцкер и др.) изтъкват, че при провеждане на ситуационна експертиза функциите на следователя и вещото лице ще бъдат разумно разграничени. Това е несъстоятелен аргумент за подкрепа на ситуационната експертиза. Първо, ситуационната експертиза не е аналог на оглед на местопроизшествие, независимо че двата способа на доказване имат един и същ обект на изследване – местопроизшествието. За разлика от огледа, при ситуационната експертиза не се събират доказателства, не присъстват поемни лица, не се съставя протокол за оглед. Общото между огледа на местопроизшествието и ситуационната експертиза е само в сферата на познавателния процес, доколкото се използват едни и същи методи за изследване на механизма на разследваното събитие. Но предметът на познанието при ситуационната експертиза е по-тесен от познавателния процес при огледа. В предмета на ситуационната експертиза не се включва събирането на инфор-

³² Вж. Кунчев, Й. Криминалистика: престъпление, отражение, познание. София, 2000, с. 257 - 322.

мация за извършителя на престъплението, докато при огледа на местопроизшествието това е една от задачите на разследващия орган. Освен това е недопустимо изясняването на една част от обстоятелствата относно разследваното събитие да бъдат от компетентността на разследващия орган, а друга част – на вещото лице. Дори когато назначава ситуационна експертиза, разследващият орган не се освобождава от ангажимента да изясни всички имащи значение за разкриване на обективната истина обстоятелства, на които местопроизшествието може да бъде източник. В противен случай той не би изпълнил произтичащото му от чл. 13, ал. 1 НПК задължение да вземе всички мерки за осигуряване на разкриването на обективната истина. Смисъл от назначаване на ситуационна експертиза не е в диференциация на компетентностите между разследващия орган и вещото лице при изследване на местопроизшествието. Тук изобщо не става въпрос за разграничаване на знанията при изследване обстановката на местопроизшествието на „специални“, които са необходими за извършване на ситуационна експертиза, и „неспециални“, с които разполага разследващият орган. Изследването на обстановката на местопроизшествието с цел получаване на информация най-общо казано за естеството на разследваното събитие, неговия механизъм и причина се основава на разработените от криминалистиката методи. За да извлече пълната информация от местопроизшествието относно механизма на престъплението и свързаните с него обстоятелства, разследващият орган трябва да има необходимата компетентност относно методите, които могат да бъдат използвани за тази цел. С аналогична компетентност трябва да разполага и вещото лице, което ще извършва ситуационната експертиза. В случая става въпрос за криминалистически знания относно методологията на изследване на местопроизшествието, а не за знания от други области на науката и техниката, които се използват например при определяне: дистанция на изстрел; скорост на движение на моторно превозно средство (по спирачен път); механизъм на разпространение на пожар и негово огнище и т.н. В тези случаи, както е известно от практиката, се назначават съответните видове експертизи – балистична, автотехническа, пожаротехническа. Невинаги обаче се налага да се използват знания от други области на науката и техниката при изследване на местопроизшествието с цел получаване на информация за естеството на разследваното събитие и неговия механизъм. Възможно е да се получи необходимата за разкриване на обективната истина информация от местопроизшествието само чрез криминалистически методи. Представеният в

предходния параграф принципен подход при изследване на материалното отражение на престъплението с цел установяване на неговия механизъм и други свързани с извършването му факти може да бъде прилаган както от разследващия орган, така и от вещото лице, извършващо ситуационна експертиза. Ако разследващият орган и вещото лице са изучавали криминалистическата наука при едни и същи условия, можем да приемем, че криминалистическата им компетентност относно методите за изследване на местопроизшествието трябва да е на едно и също ниво. Това, разбира се, е хипотеза. Реалността може да е различна. Но в случая въпросът се разглежда по принцип.

Знанието за същността на следите, техните видове и информационните им свойства, както и същността на материалното отражение на разследваното събитие като комплекс от следи, неговите информационни свойства и принципните положения за криминалистическата диагностика на механизма на разследваното събитие се прилагат както при огледа на местопроизшествието, така и при ситуационната експертиза. Приемем ли, че за извършване на ситуационната експертиза са необходими само знания от областта на криминалистиката, а такива случаи се срещат често, както и това, че е логично разследващият орган и вещото лице да имат едно и също ниво на криминалистическа компетентност, ако са обучавани при едни и същи условия, възниква главният въпрос: защо е необходимо да се извършва ситуационна експертиза, след като разследващият орган би могъл да направи същите изводи, както вещото лице. Отговорът на този въпрос не трябва да търсим от гледна точка на различие в криминалистическата, а в процесуалната компетентност на разследващия орган и вещото лице. Разследващият орган, за разлика от вещото лице, няма процесуална възможност да включи своите изводи към доказателствения материал по делото. Колкото и важни да са за разкриване на обективната истина изводите на разследващия орган относно механизма на разследваното събитие и свързаните с него обстоятелства, те не ангажират нито прокурора, нито съда. Не подлежат на оценка от тези органи, защото не фигурират в доказателствения материал. Известно е, че в протокола за оглед, както и в протоколите за други действия по разследването фактите се отразяват така, както се възприемат, а не по начина, по който се оценяват. Недопустимо е в протокола за действието по разследването да се правят изводи, предположения, оценки, както и да се посочват изградените версии. Всичко това е в съответствие с принципа на обективност.

Свършено различна е ситуацията по отношение изводите на вещото лице. Те се отразяват в неговото експертно заключение, което по същество представлява писмено доказателствено средство.³³ Именно различието в тази процесуална възможност на разследващия орган и вещото лице в значителна степен определя смисъла и необходимостта от назначаването и провеждането на ситуационна експертиза.

Глава втора

Криминалистическа характеристика на престъплението

§ 1. Същност на криминалистическата характеристика на престъплението

Терминът „криминалистическа характеристика на престъпление“ се включва в руската криминалистическа наука в края на 60-те години на ХХ век. По този начин, освен в наказателноправен и криминологичен, престъплението се характеризира и с криминалистически аспект на изследване. Традиционно криминалистическата характеристика на даден вид престъпление (доколкото е разработена) се включва в методиката за разследване на съответния вид престъпление. Но твърде често в този раздел се среща еkleктична съвкупност от наказателноправна, криминологична и отчасти криминалистическа характеристика на съответния вид престъпление. Недостатъчните емпирични изследвания, както неправилните концепции за криминалистическата характеристика на редица автори в значителна степен оказаха негативно влияние върху това направление в криминалистиката. Надеждите, че криминалистическата характеристика на престъплението ще се допринесе за оптимизиране на разследването, не се оправдаха. Редица автори преувеличават нейното значение за разследването. Основната причина за това бе, че в криминалистиката не бе създадена стройна научна теория за криминалистическата характеристика на престъплението и за нейното значение за разследването.

³³ Относно процесуалната природа на заключението на вещото лице има различни становища. Приемам, че то е писмено доказателствено средство, защото в предвидената в НПК процесуална форма се отразяват факти от значение за делото. А това е функция на всички видове доказателствени средства (вж. по-подробно Кунчев, Й. Курс по криминалистика. София, 2020, с. 394 – 397).

Продължителен период от време се считаше, че криминалистическата характеристика на престъплението е ново перспективно направление в криминалистиката, което ще окаже позитивно влияние върху ефективността на разследването. С течение на времето ентузиазмът на учените относно разработването на криминалистическа характеристика на престъплението започна да угасва. Една от основните причини е, че изследователите се опитваха да разработват криминалистическата характеристика на престъплението само на теоретично ниво. Емпиричните изследвания бяха изключение. Общата теория за криминалистическата характеристика, ако няма емпирична основа, е безпредметна. Само с „библиотечни“ изследвания не е възможно да се разработва криминалистическа характеристика на престъплението, която да има практическо значение за разследването.

Теоретичното изследване на криминалистическата характеристика на престъплението се свежда предимно до изясняване на нейната същност, предназначение и методика за нейното изготвяне. Другата част от изследванията са емпирични. Но и на теоретично ниво няма консенсус в криминалистиката. Ако теоретичният модел за нейната същност е неправилен и емпиричните изследвания ще бъдат в грешна посока (ако изобщо се провеждат такива).

Някои автори отъждествяват криминалистическата характеристика на престъплението с обективните факти относно престъплението – време, място, начин на извършване и т.н. А. А. Шмид и Е. К. Кагин определят криминалистическата характеристика на престъплението като „...комплекс от обстоятелства и факти (к.м. – Й. К.), отнасящи се както към събитието на престъплението, действията и поведението на престъпника, така и към различни факти, имащи съществено значение за установяване на истината по конкретното дело (к.м. – Й.К.).³⁴ Ако криминалистическата характеристика на престъплението се разглежда като факти относно „действията и поведението на престъпника“, тогава тя се отъждествява със самото престъпление, което е абсурдно. Посочените от авторите обстоятелства могат да бъдат предмет на доказване. Но и предметът на доказване и криминалистическата характеристика на престъплението са свършено различни категории, независимо че техен обект е начинът на извършване на престъплението, времето, мястото на не-

³⁴ Шмид, А. А., Е. К. Кагин. Криминалистическая характеристика преступлений и розыскная деятельность следователя. В кн. Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. Свердловск, 1978, с. 142.

говото извършване, извършителя и т.н. В предмета на доказване се включват обстоятелствата относно престъплението и неговия извършител, които трябва да бъдат доказани в процеса на разследването. А предмет на криминалистическата характеристика, както се посочи, е типичното за тези обстоятелства. Криминалистическата характеристика може да подпомага процеса на доказването предимно при изграждането на версии, въз основа на които се планира разследването и се определя насоката за събиране на доказателства чрез съответните действия по разследването.

Аналогично на посочената по-горе гледна точка е и мнението на Н. П. Яблоков, който определя криминалистическата характеристика на престъплението като „...динамична система, съвкупност от съответстващи взаимно свързани общи и индивидуални признаци (к.м. – Й. К.), най-ярко проявяващи се в начина, механизма на престъпното деяние, обстановката на неговото извършване и в отделни черти на неговия субект...“³⁵ Странно е какво „динамично“ и какви „индивидуални признаци“ авторът намира в криминалистическата характеристика на престъплението. В съдържанието на криминалистическата характеристика на престъплението няма никаква „динамика“. Дори и да приемем, че върху основата на системни емпирични изследвания на даден вид престъпление представата ни за типичното за него се обогатява, това не е „динамика“ в смисъла, който Н. П. Яблоков влага в съдържанието на криминалистическата характеристика на престъплението. В нейното съдържание няма „индивидуални признаци“, както пише цитираният автор. Индивидуалността е присъща само за конкретното престъпление, но не и за криминалистическата характеристика за даден вид престъпление.

Все в духа на отъждествяване на криминалистическата характеристика с престъплението В. Г. Танасевич пише, че „криминалистическата характеристика на дадено престъпление е обективно съществуваща реалност, неизменно явление от миналото.“³⁶ И тук се натъкваме на поредния абсурд. Пита се какъв изобщо е смисълът от категорията „криминалистическа характеристика на престъплението“, ако тя се отъждествява със самото престъпление?!

Други автори отъждествяват криминалистическата характеристика

³⁵ Васильев, А. Н., Н. П. Яблоков. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва, 1984, с. 116.

³⁶ Танасевич, В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений. В сб. Актуальные проблемы советской криминалистики. Москва, 1980, с. 88.

със събраните в процеса доказателства за престъплението. Н. А. Селиванов например пише, че „качественото разследване завършва с получаването на достатъчно пълна и подробна криминалистическа характеристика на престъплението.“³⁷ „Необходимо е да се подчертае, – продължава Н. А. Селиванов, – че криминалистическата характеристика на престъплението е динамична. Обикновено в началото на разследването тя е непълна и съдържа само отделни фрагменти. Но те са достатъчни за разработване началния план на разследването“.³⁸ Събраните в резултат на разследването доказателства не могат да бъдат определяни като „криминалистическа характеристика на престъплението“. Както се вижда, цитираните автори жонглират с термина „криминалистическа характеристика“ по различен начин, но не и по начина, по който трябва да бъде определена нейната същност.

В. Я. Колдин диференцира три вида криминалистически характеристики на престъплението: на даден вид, на група престъпление от даден вид и на отделно престъпление.³⁹ Вече се изтъкна несъстоятелността на схващането за криминалистическа характеристика на отделното престъпление.

Обстоятелствата, подлежащи на доказване, според четвърта група автори се определят като криминалистическа характеристика на престъплението.⁴⁰ Според Р. С. Белкин „съдържанието на криминалистическата характеристика трябва да обхваща всички елементи от предмета на доказването с тези техни особености, които са присъщи именно на разследването на конкретната категория престъпления“.⁴¹ От тази гледна точка той счита, че правилното схващане същността на криминалистическата характеристика на престъплението изключва необходимостта от посочването на обстоятелствата, които подлежат на установяване и доказване при разработването на частната методика за раз-

³⁷ Селиванов, Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва, 1982, с. 132.

³⁸ Селиванов, Н. А. Пос. съч., с. 136.

³⁹ Криминалистическата характеристика на престъплението според В. Я. Колдин представлява „...система на описание на криминалистически значимите признаци на вида, групата и отделното престъпление, проявяващи се в особеностите на начина, механизма и обстановката на тяхното извършване, даваща представа за престъплението, личността на неговия субект и други обстоятелства за определена престъпна дейност и предназначена за обезпечаване успешното решаване на задачите по разкриването, разследването и предотвратяването на престъпленията“ (Криминалистика (под ред. на Н. П. Яблоков), Москва, 2002, с. 37).

⁴⁰ Вж. Танасевич, В. Г. Пак там.

⁴¹ Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва, 1988, с. 198.

следване на даден вид престъпление.⁴² В противен случай според Р. С. Белкин криминалистическата характеристика на престъплението би дублирала списъка от факти, които подлежат на установяване и доказване по конкретното дело.⁴³ От тази позиция изтъкнатият руски криминалист поставя въпроса алтернативно: „...или следва да се признае необходимостта от криминалистическа характеристика на престъплението и тогава да се изключи списъкът на посочените елементи (обстоятелства), подлежащи на установяване и доказване, или да се откажем от характеристиката и тогава да се остави списъкът: трето решение според нас не съществува“.⁴⁴ Такава алтернативност не съществува. Методиката за разследване на даден вид престъпление трябва да съдържа както неговата криминалистическа характеристика, така и обстоятелствата, които подлежат на доказване при неговото разследване. Алтернативно решение би било възможно само ако двете категории се припокриват. Тогава действително, както предлага Р. С. Белкин, една от тях е излишна. От факта, че в криминалистическата характеристика на дадения вид престъпление се съдържат данни за извършителя, времето, мястото, начина на извършване на престъплението и т.н. и в същото време тези данни подлежат на доказване, не може да бъде основание за предлаганата алтернативност от известния руски криминалист. Криминалистическата характеристика на даден вид престъпление и предметът на доказване при разследване на същия вид престъпление имат различно предназначение в научната методика за неговото разследване. Има принципно различие между фактите, които трябва да бъдат доказани при разследване на конкретното престъпление и обобщената и систематизирана информация, която е получена при изследването на голям брой престъпления от даден вид. Можем да открием и връзка между двете категории – предмета на доказване определя целта, към която е насочено разследването, а криминалистическата характеристика би могла да служи само като ориентир за вероятната правилна посока към постигането на тази цел. Дори и от тази гледна точка да търсим връзка между „предмет на доказване“ и „криминалистическа характеристика на престъпление“, тя (връзката) доколкото съществува не може да бъде основание за алтернативен избор между двете категории, както предлага Р. С. Белкин.

В съдържанието на категорията „криминалистическа характеристика на

⁴² Белкин, Р. С. Пак там

⁴³ Белкин, Р. С. Пак там.

⁴⁴ Белкин, Р. С. Пак там.

престъпление“ някои автори включват всичко, което е свързано с криминалистическия аспект на изследване на престъплението в процеса на разследването⁴⁵. По този начин криминалистическата характеристика се отъждествява с теорията за криминалистическото познание на престъплението, което е неприемливо. Теоретичните основи на криминалистическата характеристика на престъплението са част от теорията за криминалистическото познание на престъплението. При такава широка трактовка се губи смисълът на категорията „криминалистическа характеристика на престъпление“.

В криминалистиката няма единно становище не само за същността и предназначението на криминалистическата характеристика на престъпление, но и относно нейното съдържание, т.е. какви данни да бъдат включени в нея.

Л. Я. Драпкин определя криминалистическата характеристика на престъплението като „... научна категория, в която с достатъчна степен на конкретност са описани типичните признаци и свойства на събитието, обстановката, начина и механизма на извършване на общественноопасните деяния от определена класификационна група, процеса на образуване и локализиране на доказателствата, типичните качества на личността и поведението на виновните, пострадалите, а също и устойчивите особености на други обекти на посегателства“.⁴⁶ Позитивното в това определение е, че в съдържанието на криминалистическата характеристика се включват типичните свойства на престъплението. Неприемливо е обаче, че в криминалистическата характеристика на престъплението се включва „процесът на образуване и локализиране на доказателствата“, защото фактите, които възникват в резултат на престъплението, не са доказателства, а следи. „Трансформирането“ на следите в доказателства не е резултат от престъплението, а на процесуална дейност.

Според В. И. Шиканов криминалистическата характеристика на престъплението е „... научна абстракция, отразяваща – главно на статистическо (вероятно) ниво – данни за приемите на подготовката и начините за извършване на отделни видове (подвидове) престъпления, ситуативно обусловени процеси на възникване и изчезване на съответните изменения във външната среда, които могат да бъдат съдебни доказателства, предприемани от престъп-

⁴⁵ Вж. Криминалистика (под ред. на Н. П- Яблоков). Москва, 2002, с. 35-47.

⁴⁶ Драпкин, Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. Свердловск, 1978, с. 17.

ници и от други лица опити за прикриване на следите от престъплението, а също и информацията за типичните следствени ситуации и други обстоятелства, които имат значение за пълното, всестранно и обективно разследване по наказателното дело“.⁴⁷ Действително данните от изследването на голям брой престъпления са статистически и по този начин се включват в съдържанието на криминалистическата характеристика на съответния вид престъпление. Но не може да се изрази съгласие с В. И. Шиканов, че в криминалистическата характеристика на престъплението се включват и „типичните следствени ситуации“. Те се определят от обстоятелствата, при които е извършено престъплението и при които се провежда неговото разследване, но не са характеристика на самото престъпление.

И. Ф. Пантелеев предлага данните за времето, мястото и пострадалото лице да не се включват в криминалистическата характеристика на престъплението, защото те се отнасят към неговата наказателноправна и криминологична характеристика. Специфични според автора елементи на криминалистическата характеристика на престъплението са данните за: типичните ситуации на извършване на даден вид престъпления; най-разпространените начини за извършване на престъпления; източниците на средствата, които са използвани при извършване на престъплението; видове следи и други материални изменения, които възникват при извършването на даден вид престъпление; начини за прикриване на престъпленията; методи и прийоми за създаване на престъпни групи и въвличане в престъпна дейност на съучастници; характерни особености на личността на дадена група престъпници и техните престъпни връзки, най-разпространените методи и цели за извършване на дадена група престъпления.⁴⁸ Но, както се вижда, И. Ф. Пантелеев не отстоява докрай идеята си в криминалистическата характеристика на престъплението да има криминалистически значими данни, защото включва и елементи, които са типични за криминологическата характеристика на престъплението.

Руският криминалист Л. Г. Видонов предприема правилен, според мен, курс към изясняване същността и предназначението на криминалистическата характеристика на престъплението. За разлика от много други автори, които само пишат за криминалистическата характеристика на престъплението, той

⁴⁷ Шиканов, В. И. Криминалистическая виктимология: анализ сущности и функций. В кн.: Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики). Иркутск, 1980, с. 18.

⁴⁸ Пантелеев, И. Ф. теоретические проблемы советской криминалистики. Москва, 1980, с. 88-89.

се заема не само с теоретичното изясняване на нейната същност, но и с разработването на криминалистическа характеристика на умишлени убийства в Русия. През 70-те години на XX-ти век Л. Г. Видонов провежда мащабно емпирично изследване на умишлени убийства в бившия СССР с цел установяване на закономерна връзка между свързани с извършването им факти.⁴⁹ Получено е огромно количество статистически данни, които предизвикаха интереса на много представители на криминалистическата наука. Публикацията на Л. Г. Видонов възроди очакванията, че това научно направление може да допринесе за оптимизирането на разследването. Според Л. Г. Видонов криминалистическата характеристика на престъплението е „...система от закономерно свързани признаци, характеризиращи престъплението от определен вид, отнасящи към всички елементи от неговия състав и способстващи за неговото разследване“.⁵⁰ Авторът не посочва какво е естеството на тази „система“. Освен това в криминалистиката все още не са установени „закономерно свързани признаци“ за даден вид престъпление. Предложеното от Л. Г. Видонов определение за криминалистическата характеристика на престъпление отразява очакванията, а не реалността относно съответните видове престъпления. Същото би могло да се каже и за получените чрез неговото изследване резултати – ако не отразяват закономерни връзки, може да се предполага, че очертават някои контури на типичното относно този вид престъпление.

С течение на времето и моята представа за криминалистическата характеристика на престъплението се е променяла.⁵¹ В началния период очаквах,

⁴⁹ Вж. Видонов, Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийств без очевидцев. Методические рекомендации к использованию систем типовых версий. Горький, 1978.

⁵⁰ Видонов, Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийств без очевидцев. Методические рекомендации к использованию систем типовых версий. Горький, 1978, с. 9.

⁵¹ През 1988 г. определих криминалистическата характеристика на престъплението като „...научнообоснована система от знания за закономерностите на взаимовръзките между структуроопределящите елементи на механизма на престъплението и взаимодействието му с обективната обстановка, в която е извършено“ (Кунчев, Й. Теоретико-приложни аспекти на криминалистическата характеристика на престъплението. София, 1988, с. 13-14). По-късно (през 2000 г.) стигнах до извода, че криминалистическата характеристика на престъплението е „научен информационен модел на типичните свойства на престъплението като система от обективно и субективно детерминирани действия, неговите участници, обективна обстановка и закономерните връзки и отношения между тях, предназначен за целите на разследването“. (Вж. Кунчев, Й. Криминалистика: престъпление, отражение, познание. София, 2000, с. 22-23).

както други руски криминалисти, криминалистическата характеристика на престъплението да отразява закономерни връзки между свързани с престъплението от даден вид факти. Л. Г. Видонов чрез емпирични данни до голяма степен възроди надеждите за съществуването на корелационни връзки между отделни факти относно умишлени убийства. Неговото изследване като цяло активизира интереса към криминалистическата характеристика на престъпленията. Нямаше обаче други подобни изследвания. Очакванията за нови открития в тази област не се оправдаха. Закономерни връзки относно свързани с престъпленията факти не са открити. След като няколко десетилетия тези очаквания не намериха научен отговор, въпросът е дали хипотезата за такива закономерности има основание.

Считам, че на този етап е по-реалистично вниманието на изследователите на криминалистическата характеристика на престъплението да се насочи към *типичното* относно даден вид престъпление. Авторите, които поддържаха тезата, че криминалистическата характеристика отразява закономерни връзки между свързани с престъплението факти, не правят разграничение между закономерното и типичното. Доста често типичното е посочвано като закономерно. Двете категории са близки, но между тях има съществено различие. Закономерното се проявява във всички случаи, а типичното – в повечето от тях. Именно тук е и разминаването между очакването и реалността относно криминалистическата характеристика на даден вид престъпление. Е. П. Ищенко и Н. Б. Водянова например посочват „...отдавна е установена закономерна взаимовръзка между такъв начин за прикриване на убийство, като разчленяване на труп, и мястото на убийството – в жилище, а също и личността на виновния, който като правило се намира в близки отношения с пострадалия”.⁵² Действително, такава връзка се установява при разследване на много убийства, но не във всички случаи. Впрочем Е. П. Ищенко и Н. Б. Водянова сами си противоречат, като посочват, че знанието за „...закономерни корелации между личността на престъпника, мястото и начина на извършване на престъплението позволява да се намери числово значение на вероятността на всяка от изградените следствени версии и да се съсредоточи основното внимание на тази, която (...) има максимална степен на вероятност”.⁵³ Ако

⁵² Ищенко, Е.П., Н.Б.Водянова. Алгоритмизация следственной деятельности. Москва, 2010, с. 133.

⁵³ Ищенко, Е.П., Н.Б.Водянова. Пак там.

съществуваха закономерна корелация между личността на извършителя, мястото на извършване на престъплението и начина на извършване на престъплението, версията „с максимална степен на вероятност” би отстъпила място на категоричното заключение. Закономерното се проявява във всички случаи, а типичното намира проявление в по-голямата част от тях. За разлика от типичното, закономерното не допуска изключения.⁵⁴ Изводите, които се основават на закономерното, са винаги правилни, докато изводите, които се правят на базата на типичното, са вероятни.

Типичното относно престъплението от даден вид, макар и да не е с „ранг“ на закономерно, представлява интерес за разследването, доколкото е по-често срещано в практиката. Ако разследващите и оперативноиздирвателните органи познават типичното относно даден вид престъпление, могат да изграждат версии за неизвестния извършител на престъпление дори само на базата на това знание. В тези случаи се прилага принципът, че типичното е по-вероятно. В случая се прилага дедуктивният метод – от знанието за общото да се правят изводи за частното. Ако съществуваха данни за закономерностите на общото, т.е. за даден вид, изводите за частното винаги щяха да бъдат правилни. Но тъй като закономерности относно даден вид престъпления не са (или все още не са) открити, не е възможно да бъдат правени такива категорични изводи. От знанието за типичното могат да се правят изводи по дедуктивен път, но това знание не се отнася за всички престъпления от даден вид, поради което дедуктивните изводи от него могат да бъдат само вероятни. Но при остър недостиг на информация относно свързани с престъплението факти в началния етап на разследването, вероятните изводи, основани на знанието за типичното относно съответния вид престъпление, могат да бъдат използвани като ориентир относно направлението за събиране на доказателства и издирването на извършителя.

⁵⁴ По-различна е картината от гледна точка на статистическите закономерности. Броят на отделните видове престъпления например всяка година варира в някакви сходни граници от предходни години. Броят на ранените и загиналите от катастрофи е приблизително еднакъв в няколко последователни години. Статистическа циклична повторемост се наблюдава при някои видове природни бедствия, самоубийства, аварии в мини и т.н. Статистическите данни за такива събития могат да служат за тяхното прогнозиране през следващи периоди от време. Всяко престъпление, макар и да се извършва независимо от другите, в глобален план попада в системата на прогнозираната престъпност. Установяването на такива факти, както и прогнозите имат важно значение за предприемането на необходимите организационни и превантивни мерки от страна на държавата.

Всяко престъпление само по себе си е уникално от гледна точка на свързаните с него обстоятелства. Това обаче не изключва възможността на по-глобално, статистическо ниво да се установят общи черти между повечето от тях по редица признаци. Тези общи признаци не могат да бъдат основание за поставяне на всички престъпления от съответния вид под „общ знаменател“, но позволяват да се направят класификации по типове от гледна точка на различни критерии. Типологизацията на престъпленията от даден вид, техни извършители, начинът им на действие в съответствие със социално-демографски характеристики, мотиви, отношение към пострадалия и т.н. има практически смисъл доколкото може да е емпирична основа за съответните дедуктивни предположения. Именно в това е смисълът от разработването на криминалистическа характеристика на отделните видове престъпления.

От тази позиция считам, че криминалистическата характеристика на престъпление представлява **създадена чрез изследване на множество престъпления от даден вид научно обобщена система от данни за *типичното* относно техния извършител, пострадалото лице, времето, мястото на извършване, начинът на извършване и други факти, знанието за което има значение за разследване на престъпления от същия вид.**

§ 2. Практическо значение на криминалистическата характеристика на престъплението

В криминалистиката се наблюдават две крайни тенденции относно значението на криминалистическата характеристика на престъплението. Едната тенденция е да преекспонира нейното значение за разследването. Г. Чардаклиев например пише, че криминалистическата характеристика на престъплението „...служи на органа на разследването като информационна база за построяване на логически модел на конкретното престъпление и извършителя му, за направлението на разследването, за пътищата и методите за откриване и разобличаване на извършителя, за установяване формата на вината, мотивите и другите обстоятелства от предмета на доказването, за конкретизиране на задачите, поставени за решаване пред специалисти и експерти, за избора на техническите средства, стратегия и тактика на разследването, за вземане на някои наказателноправни и наказателнопроцесуални решения, за причи-

ните и условията, способствали извършване на престъплението и др.“.⁵⁵ По нататък авторът пише, че криминалистическата характеристика „...не лишава органа на разследването от търсенето на евристични решения. Тъкмо обратното. Със своите препоръки тя не само ще обогати знанията му, но и ще го научи в сложното и многообразно изкуство по разкриването и разследването на престъпления и установяването на обективната истина“.⁵⁶ Както се вижда, авторът въздига криминалистическата характеристика в „ранг“ на самата криминалистическа наука, което, разбира се, не отговаря на действителността. Криминалистическата характеристика не дава „препоръки“, нито пък определя „пътища и методи за разобличаване на извършителя“. Нейното предназначение е да представи под формата на научен модел типичното за даден вид престъпление от гледна точка на начин на извършване, използвани средства, време, място, мотиви, връзка между мотиви и начин на действие на извършителя и т.н. Знанието за типичното, което може да бъде получено чрез криминалистическата характеристика на престъплението, се прилага предимно при изграждане на версии. Принципът е, че типичното за дадения вид престъпление може да бъде най-вероятно при разследване на конкретно престъпление от същия вид. Върху основата на аналогична идея се изграждат и психологическите профили на неизвестни извършители на престъпления във ФБР: събира се информация за много престъпления от даден вид, след което се анализира с цел установяване на типични връзки между личността на извършителя, времето, мястото, начина, жертвата и т.н.

Практическият опит показва важното значение на знанието за типичното при разследване на престъпления с неизвестен извършител. Криминалистическата наука има много примери за типичен маниер на извършителя на престъплението, който е характерен за определени лица. Знанието за типичното относно даден вид престъпление се използва при изграждане и на профили за неизвестни извършители на престъпления. Един от изтъкнатите профайлъри на Федералното бюро за разследване в САЩ – Джон Дъглас, посочва, че е намерен негроиден косъм при оглед на труп на мъж. Трупът е бил разчленен и обезобразен. Но „ние бяхме убедени, – пише Д. Дъглас, – че имаме работа с бял убиец. Много малко случаи бяхме наблюдавали, когато

⁵⁵ Чардаклиев, Г. Видове характеристики на престъплението. // Социалистическо право 1, 1987, №4, с. 18.

⁵⁶ Чардаклиев, Г. Пак там, с. 29.

тези престъпления се извършват върху хора от друга раса (...) почти никога не съм виждал подобно обезобразяване на труп, извършено от черен човек“.⁵⁷ Това мнение, основано на опита, се оказва правилно – негроидният косъм е попаднал върху трупа от чувала, с който е бил транспортиран. Същият чувал по-рано е бил използван за транспортиране на труп на черен мъж.⁵⁸ И от този случай е видно, че знанието за типичното относно престъпленията е имало важно значение за тяхното разследване. Известно е „правилото“, което е популярно и в криминалните романи, че „престъпникът се връща на местопроизшествието“. Действително, има много случаи, при които след престъплението извършителят се е връщал на местопроизшествието поради различни причини (да заличи следи, да укрие трупа, да провери дали пострадалият е починал, да изживее емоцията от престъплението, да наблюдава действията по разследването и т.н.). Джон Дъглас посочва, че сериен убиец е разкрит благодарение на това правило. „Хората от правозащитните органи винаги са смятали, че убийците се завръщат на местата на своите престъпления, но не можеха да го докажат или да кажат защо се случва. От субекти като Берковиц започнахме да разбираме, че това е вярно, въпреки че не точно по причините, които предпологахме. Угризенията биха могли да бъдат една от тях. Но както ни показва Берковиц, може да има и други. На Берковиц не му трябвали бижута или бельото на жертвата като сувенири. Той ни каза, че връщането на мястото му било достатъчно. След това се прибирал вкъщи, мастурбирал и отново преживявал своята фантазия. Когато разбереш защо даден тип престъпник може да посети отново мястото на престъплението, можеш да започнеш да разработваш стратегия как да се справиш с него.“⁵⁹

Посочените примери са само кратка илюстрация за значението на знанието за типичното относно престъпленията. Необходимо е да се подчертае, че невинаги знанието за типичното относно даден вид престъпление може да бъде използвано при разследване на конкретно престъпление от същия вид. Възможно е разследваното престъпление да е атипично, т.е. да не се „вмества“ в информационния модел за неговата криминалистическа характеристика. Знанието за типичното относно даден вид престъпление е само възможен ориентир в „лабиринта“ от неизвестни факти в началния етап на разследването.

⁵⁷ Дъглас, Д. Пос. съч., с. 181.

⁵⁸ Дъглас, Д. Пос. съч., с. 185.

⁵⁹ Дъглас, Д. Пос. съч., с. 158-159.

Като източник на знание за типичното (доколкото е установено) криминалистическата характеристика не е „компас“ за вярната посока при разследване на престъпления с неизвестни извършители. Всички установени при разследването факти за престъплението трябва да бъдат подложени на задълбочен логичен анализ. Спазването на процесуалните правила и правилното прилагане на криминалистическите методи е необходимо условие за разкриване на обективната истина в наказателния процес. Криминалистическата характеристика, когато действително отразява типичното относно даден вид престъпление, може да бъде само помощно средство за изграждане на версии при разследването. А за неизвестния факт, както е известно, се изграждат повече от една версии. Това е в съответствие с принципите за обективност, всеостранност и пълнота при провеждане на разследването.

От гледна точка на процеса на събиране и проверка на доказателства при разследването, темата за криминалистическата характеристика на престъплението изглежда доста периферна. Криминалистическата характеристика няма как да допринесе пряко за процеса на събиране на доказателства при разследването. Но разследването винаги е насочено към събиране на доказателства за извършителя, използвани от него предмети, документи, места, където могат да се открият свързани с престъплението факти. При остър дефицит на данни относно престъплението и неговия извършител в началния етап на разследването „хоризонтът“ на възможните насоки за неговото провеждане е твърде широк. Когато извършителят на престъплението е неизвестен, липсват конкретни данни за него, за ориентир може да се използва и знанието за типичното относно дадения вид престъпление. В такива случаи може да се приложи принципът, че типичното е по-вероятно, т.е. знанието за типичното относно съответния вид престъпление може да ни насочи към вероятно правилната насока на разследването. Това е и предназначението на криминалистическата характеристика на престъплението – да бъде източник на информация за типичното относно даден вид престъпление. Ако тя действително отразява типичното за съответния вид престъпления би могла да се използва като една от многото възможности за изграждане на версии за неизвестния извършител на престъплението и други неизвестни факти, установяването на които е от значение за разследването.

§ 3. Източници на емпирична информация за разработване на криминалистическа характеристика на престъплението

При разработването на криминалистическа характеристика на даден вид престъпление интерес представляват следните основни въпроси: а) какво да е нейното съдържание, т.е. какви данни да бъдат включени; б) какви източници на емпирична информация да се използват; в) в какъв обем е необходимо да бъде събрана емпиричната информация; г) по какъв начин да се събира и изследва тази информация; д) как да се отразят резултатите от изследването. В съдържанието на криминалистическата характеристика на даден вид престъпление е необходимо да бъдат включени данни за: а) място на извършване на престъплението; б) време на извършване на престъплението; в) начин на извършване на престъплението; г) механизъм на престъплението; д) личностни особености на извършителя; е) мотив за извършване на престъплението; ж) предмет на престъпно посегателство; з) действия по прикриване на престъплението; и) следи от престъплението (място на образуване) и др. Върху основата на тези данни да се проведе изследване с цел установяване на типична връзка между съответните данни.

На съвременния етап включените в структурата на криминалистическата характеристика на престъплението данни, доколкото се съдържат в някои методики за разследване на престъпления, са еkleктична съвкупност от данни, които са предмет на наказателноправна, криминологична и отчасти криминалистическа характеристика. Получава се парадокс: от една страна се подчертава важното значение на криминалистическата характеристика на престъплението за разследването, а от друга страна – тя не се разработва.

Досега не е разработена методика за разработване на криминалистическа характеристика на престъпление. Ето защо тук ще споделя опита при най-мощното емпирично изследване на умишлени убийства в България, на което бях ръководител. Вече се посочи, че типичното за даден вид престъпление може да бъде установено чрез изследване на голям брой престъпления от същия вид. Въпросът е как да бъде събрана тази емпирична информация. Това е трудна задача. И точно поради това много по-често се пише какво представлява криминалистическата характеристика на престъплението, отколкото да бъде разработвана.

Един от основните източници на емпирична информация за разработване на криминалистическа характеристика на даден вид престъпление са на-

казателните дела за този. Дори само в организационен аспект можем да си представим трудностите при получаване на делата от архива на съдилищата. Проучването им също е сложно. За да се извлече необходимата информация е необходимо да бъдат прочетени десетки, стотици, а понякога хиляди страници от едно дело, състоящо се от множество томове. Следващите етапи са извличането на информация от делата, тяхното отразяване, обработване, изследване и обяснение.

Ето как бе проведено най-голямото емпирично изследване на умишлени убийства в България в НИКК-МВР. До съдилищата бяха изпратени писма от НИКК-МВР с молба да бъдат предоставени съответните дела за нуждите на изследването. Тъй като количеството на делата, което трябваше да се проучи, бе огромно, а доста от тях бяха многотомни, те се предоставяха периодично в института в съответствие с писмата, които се изпраща до съответните съдилища. Концепцията за провеждане на емпиричното изследване бе данните от проучването на всяко дело да се систематизират в създадена за целта карта. Във всяка карта се отразяваха данни за делото (номер, година, съд) и получената от него информация в стандартна форма за извършителя на умишленото убийство и пострадалото лице. Данните бяха за пол, възраст (година, месец и дата на раждане), връзка между тях (роднинска, приятелска, професионална и т.н.), начин на извършване на престъплението, мотив за убийството, времето и мястото на неговото извършване и т.н. За статистическата обработка на данните бе създадена компютърна програма, чрез която се търсеше корелационна връзка между отделните данни (например време на извършване на убийство и мотив на извършителя; начин на извършване на убийство и връзка между извършителя и пострадалото лице; пол на извършителя и начин на извършване на убийството. През 90-те години компютърните програми за статистическа обработка на данните бяха много по-примитивни в сравнение със съвременните. Но все пак получените по този начин статистически данни в значителна степен облекчиха изследването.

Източници на емпирична информация могат да бъдат и информационните системи на МВР. По този начин през 1988 г. бяха събрани голямо количество емпирични данни за умишлени убийства, изнасилвания, грабежи.⁶⁰

Събирането на емпиричната информация е възможно чрез изследване на

⁶⁰ Вж. Кунчев, Й. Теоретико-приложни аспекти на криминалистическата характеристика на престъплението. София, НИКК, 1988.

извършители на престъпления (предимно в местата за лишаване от свобода) и пострадалите от престъпления лица. Полицейските справки (обзори) за разкрити престъпления също могат да бъдат ценен източник на емпирична информация при разработването на криминалистическата характеристика на даден вид престъпление. В системата на МВР в продължение на десетки години са разработвани справки, бюлетини, обзори за процеса на разкрити престъпления.

Само чрез периодични изследвания много престъпления от даден вид и съпоставяне на получените чрез тях резултати е възможно да се направят типологии на извършители, пострадали, връзка между тип извършител и тип пострадал, тип извършител и даден начин на извършване на престъпление и т.н. Колкото по-голям брой престъпления се изследват от даден вид, толкова е по-голяма вероятността от създаването на типологии, които отговарят на действителността.

Принципният въпрос е дали резултатите от криминалистическо изследване на голям брой престъпления от даден вид може да има практическо значение. Възможно ли е чрез такива изследвания да се установи типичното за съответните видове престъпления? Дали получените данни от изследваните 1000 убийства очертават някакви ориентири относно типичното във всички аспекти, или само в някои от тях, е въпрос, на който може да се даде категоричен отговор само ако се проведе ново изследване на същия или по-голям брой престъпления. Според общата теория на статистиката 621 единици дават представа за 100 хил. единици при 4 на сто грешка.⁶¹ Като се има предвид голямото разнообразие на престъпленията от даден вид би следвало типичното да се установява чрез изследване на повече от 621 престъпления (примерно 1000) от даден вид. При това изследванията да се периодични и резултатите от всяко изследване да се съпоставят с резултатите от предходните. Едва когато започнат да се получават приблизително близки резултати, тогава би могло да се приеме, че от научна гледна точка са установени типични характеристики на съответния вид престъпление и неговите извършители.

Основното, което трябва да се подчертае, е, че разработването на криминалистическа характеристика на даден вид престъпление е сложна дейност, която изисква много труд и време. Това е причината, поради която за криминалистическата характеристика на престъпленията повече се пише, отколкото реално да се разработва. Като имам предвид тази тенденция, съм склонен на

⁶¹ Гатев, К. Въведение в общата теория на статистиката. София, 1980, с. 492.

прогнозирам, че е малко вероятно в следващите години да бъде разработена криминалистическа характеристика на даден вид престъпление по всички правила на науката. Емпирични изследвания вероятно ще се провеждат, но с оглед на тенденциите, които наблюдавам, е малка вероятността да бъдат представителни, т.е. резултатите да отразяват типичното за даден вид престъпления. Това е моята скептична прогноза относно бъдещето на криминалистическата характеристика в българската криминалистика. Аналогична тенденция се наблюдава и в Русия, където е създадена концепцията за криминалистическата характеристика на престъплението. От гледна точка на тази неоптимистична перспектива възможно е темата за криминалистическата характеристика на престъплението все по-рядко да се разглежда в криминалистиката. Но от друга страна, би било неоправдано да бъде изоставен принципът, на който тя се основава – че типичното е най-вероятно. Въпросът е, ако тенденцията за ограничените, респ. липсата на емпирични изследвания се запази, а това, както се посочи, е твърде вероятно, въпросът е дали практиката би могла да прилага посочения принцип, т.е. във връзка с конкретни престъпления да се правят анализи на престъпления, между които има общи черти с разследваното престъпление, т.е. да се прилага методът на аналогията. Считаю, че това е напълно реалистично, ако се използват компютърни програми, чрез които да се извършва систематизация на множество престъпления от даден вид, данните за които се съхраняват в информационните системи на МВР. Това би могло да бъде един от методите за разкриване на престъпления с неизвестен извършител. Основният въпрос, на който би могло да се търси отговор, е типологизация на извършителите по заложен в компютърната програма показатели за обективната и субективната страна на престъпленията.⁶² Резултатите от емпиричните изследвания могат да бъдат представени във вид на таблици.⁶³

В миналото в МВР имаше редовна практика да се изготвят обзори (анализи) на разкрити тежки престъпления. По същество чрез тях се осъществяваше обмен на добра практика. В Русия се издаваха периодично сборници с такива анализи – „Следствена практика”. През 80-те години на XX век руски-

⁶² Подобна идея се предлага от В. А. Жбанков (вж. Жбанков, В. А. Использование ЭВМ при выдвижении версий о личности преступника – один из путей совершенствования организации расследования преступлений. // Труды Академии МВР СССР. Совершенствование организации расследования преступлений следственными аппаратами органов внутренних дел. Москва, 1984, с. 101).

⁶³ Вж. Кунчев, Й. Теоретико-приложни аспекти на криминалистическата характеристика на престъплението. София, НИКК, МВР, 1988, с. 32-61.

ят криминалист Н. А. Селиванов разработва рационален начин за използване на данни от множество разкрити престъпления, използвайки сборника „Следствена практика”. Проучва около 600 анализа на разкрити умишлени убийства. Класифицира ги от гледна точка на време, място, начин на извършване, данни за извършителя и пострадалия, мотив за извършване на престъплението и пр. По тези показатели А. Н. Селиванов създава шифър, чрез който може да се направи връзка между разследваното убийство и анализите на разкритите убийства в „Следствена практика”. Идеята е, когато се разследва дадено престъпление чрез шифъра и класификатора, разследващият орган да успее бързо да намери онези престъпления, които са аналогични на разследваното по посочените данни. По този начин разследващите органи могат да използват богатия опит в следствената практика, защото чрез сборника те могат да получат информация как са разкрити анализирания аналогични престъпления в сборника. Целта е спестяване на време – вместо да се четат всички сборници (а те са многобройни), посредством класификатора и шифъра да се намират бързо тези, които са сходни от обективна и субективна страна с разследваното престъпление.⁶⁴ По този начин не се замества ролята на криминалистическата характеристика на престъплението, но показва важното практически значение за разследването на знанието за типичното относно даден вид престъпление.

Пътят към истината в науката неизбежно преминава през изграждане и проверка на хипотези. По-добре е да се изградят и проверяват хипотези на базата на емпирични изследвания, отколкото научната мисъл да бъде скована от скептицизъм и вместо да създава нов научен продукт, дори и като хипотеза, да се ограничава само във възпроизвеждане на съдържанието на други литературни източници. Това всъщност е „развитие” на науката на празен ход – много научни трудове, а нивото на науката остава все същото. Да се отхвърля дадена идея само защото не може да бъде научно обяснена на даден етап от науката, е погрешно. Идеята може да съществува като хипотеза и да е предизвикателство в науката, докато не бъде доказана или отхвърлена чрез научни доказателства, получени от емпирични изследвания, а не само чрез кабинетно мислене. Това е пътят към истината във всяка област на научното познание.

⁶⁴ Вж. Селиванов, Н. А. Проблема алгоритмизации поиска данных о преступнике и преступлении в информационном фонде по аналогичным делам об убийствах с использованием криминалистических характеристик и следственных ситуаций. Москва, 1980.

ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО КАТО ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ПРАКТИЧЕСКО И ТЕОРЕТИЧНО КРИМИНАЛИСТИЧЕСКО ПОЗНАНИЕ

проф. д.ю.н. Йонко Кунчев

Резюме

Предмет на студията е практическото и теоретичното изследване на престъплението от криминалистическа гледна точка. В практически аспект се изследват всички действия на извършителя (начин на извършване на престъплението, механизъм на престъплението и поведенчески почерк) като източник на информация за разкриване на престъплението. В теоретичен криминалистически аспект престъплението се изследва от гледна точка на типичното за съответния вид. Това е предмет на криминалистическата характеристика на дадения вид престъпление. Нейното практическо значение се определя от принципа, че типичното е най-вероятно. В този смисъл криминалистическата характеристика на всеки вид престъпление има значение при изграждане на версии за неизвестни извършители на престъпления.

Ключови думи: престъпление, начин на извършване на престъпление, механизъм на престъпление, поведенчески почерк, следи, криминалистическа характеристика на престъпление, версии

CRIME AS AN OBJECT AND SUBJECT OF PRACTICAL AND THEORETICAL FORENSIC KNOWLEDGE

Prof. Dr L. Sc. Yonko Kunchev

Abstract

The subject of the studies is the practical and theoretical study of the crime from a forensic point of view. In a practical aspect, all actions of the perpetrator (method of committing the crime, mechanism of the crime and behavioral signature) are examined as a source of information for the detection of the crime. In a theoretical forensic aspect, the crime is examined from the point of view of what is typical for the relevant type. This is subject to the forensic characteristics of the given type of crime. Its practical meaning is determined by the principle that the typical is the most probable. In this sense, the forensic characterization of each type of crime is important when building versions of unknown perpetrators of crimes.

Keywords: crime, way of committing a crime, mechanism of a crime, behavioral signature, traces, forensic characteristics of a crime, versions.

Съдържание

Глава първа. Престъплението като обект и предмет на практическо криминалистическо познание.....	7
§ 1. Предмет на криминалистическото познание на престъплението.....	7
§ 2. Начина на действие на извършителя на престъплението като предмет на криминалистическо познание	10
§ 3. Механизмът на престъплението като предмет на криминалистическо познание	19
§ 4. Времето на извършване на престъплението като предмет на криминалистическо познание	27
§ 5. Престъплението като предмет на ситуационна криминалистическа експертиза.....	35
Глава втора. Криминалистическа характеристика на престъплението	42
§ 1. Същност на криминалистическата характеристика на престъплението	42
§ 2. Практическо значение на криминалистическата характеристика на престъплението	52
§ 3. Източници на емпирична информация за разработване на криминалистическа характеристика на престъплението	56
Резюме на български език	61
Резюме на английски език.....	61